

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav jižní a centrální Asie

Bakalářská práce

Ekonomická situace romské rodiny

v českém pohraničí

(Vývoj v posledních letech – případová studie)

Vypracoval: Tomáš Habart

Vedoucí práce: Mgr. Radek Jiránek

Praha 2006

Čestné prohlášení

„Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury.“

V Praze dne 19.5.2006

.....

Tomáš Habart

Poděkování

Rád bych vyjádřil hluboký dík rodičům za podporu ve studiu, Radku Jiránkovi za pomoc při utváření práce a své ženě za trpělivost. V neposlední řadě děkuji obyvatelům „lokality“ a členům „NNO“, bez jejichž vstřícnosti by tato práce nemohla vzniknout.

OBSAH

Úvod	5
Hypotézy	6
Metoda	7
I. Kapitola	
1. Teoretické ukotvení případu	8
1.1. Marginálnost části romské menšiny v ČR	9
1.1.1. Sociální vyloučení části romské menšiny v ČR	11
1.1.2. Prostorové vyloučení části romské menšiny v ČR	15
1.1.3. Ekonomické vyloučení části romské menšiny v ČR	22
1.2. Půjčování peněz jako dočasné řešení problémů	26
1.2.1. Lichva v ČR	29
1.2.2. Rychlé půjčky	36
1.3. Kriminalita jako důsledek sociálního vyloučení	39
II. Kapitola	
2. Případová studie širší rodiny z českého pohraničí	40
2.1. Popis lokality	41
2.2. Současný stav místní romské komunity a jeho příčiny	42
2.3. Popis rodiny	45
2.3.1. Matka rodu AA	45
2.3.2. První dítě paní AA – syn AB	48
2.3.3. Druhé dítě paní AA – syn AC	50
2.3.4. Třetí dítě paní AA – dcera AD	52
2.3.5. Čtvrté dítě paní AA – syn AE	56
2.3.6. Páté dítě paní AA – dcera AF	56
2.3.7. Šesté dítě paní AA – syn AG	59
2.3.8. Sedmé dítě paní AA – dcera AH	59
2.4. Nejmladší generace	60
2.5. Náznak ekonomické situace dalších příbuzných	62
III. Kapitola	
3. Analýza situace rodiny	62
3.1. Faktické rozdělení širší rodiny na dvě části	62
3.1.1. Sociální vyloučení rodiny	64
3.1.2. Prostorové vyloučení rodiny	65
3.1.3. Ekonomické vyloučení rodiny	66
3.2. Úvaha nad problémy obyvatel lokality	67
3.3. Možné scénáře dalšího vývoje	70
Závěr	75
Seznam literatury	79
Seznam zkratk	83

ÚVOD

Původním záměrem této práce bylo zmapovat míru zadlužení romské komunity v malé lokalitě v českém pohraničí. Zvláštní důraz měl být kladen na tzv. rychlé půjčky a jejich negativní dopad na lidi žijící na nejnižších společenských příčkách. Zároveň jsem chtěl ukázat, jak se tento nebezpečný problém rychle rozšiřuje a dotýká se stále větší části obyvatel České republiky (záměrně nemluvím jen o Romech nebo sociálně vyloučených lidech) a z tohoto důvodu se stává velmi aktuálním. *„Minimálně 100 tisíc rodin je ve stavu, kdy jejich nejnutnější výdaje a splátky dlouhodobě převyšují příjmy. (...) Vedle toho je dalších 200 tisíc rodin, tedy zhruba půl milionu lidí, na hraně této situace. To je vážný ekonomický i politický problém.“* (SMRČKA, I.: 2006)¹

Na základě rozhovorů s lidmi, kteří tohoto druhu služeb využili a kteří se díky zadlužení propadli do horší situace, jsem chtěl dospět k závěrům použitelným i v praktické sféře (např. pro lepší prevenci skrze efektivnější předávání informací o následcích apod.).

Po dvoudenní návštěvě dané lokality a po mnoha hodinách diskusí se členy NNO², která každodenně pomáhá potřebným obyvatelům s řešením jejich problémů, jsem poznal, že nebude možné striktně zachovat toto téma. Hlavní překážkou byla pochopitelná nedůvěra ze strany obyvatel hovořit o natolik soukromých věcech, jako jsou rodinné rozpočty a způsoby jejich případného navyšování. K získání takové důvěry by bylo zapotřebí strávit zde mnohonásobně delší dobu a ani to by nemuselo zaručit jasný výsledek. I pracovníci NNO, kteří během několikaleté práce mnohokrát prokázali klientům svou důvěryhodnost, často narážejí na to, že jim klienti poskytují záměrně jen částečné informace, nemluvě o tom,

---

¹ Další autoři varují před podobným jevem – spotřebitelskými úvěry. Např. SVOBODA, J., VAVROŇ, J., 20.12.2005. Právo. nebo POKORNÝ, M., 16.-22.1.2006. Respekt č.3.

² NNO – nestátní nezisková organizace

že se na ně obrací ponejvíce v době, kdy je již velmi obtížné běh věcí zásadním způsobem změnit.

Druhým důvodem, proč bylo třeba téma rozšířit, byla komplexnost celé situace. Půjčování peněz se vyjevilo jako jeden článek z řetězu skutečností a událostí, které zapříčiňují celkovou tristní situaci těchto lidí. Vzhledem k tomu, že jsem byl pracovníky NNO uveden mezi členy jedné širší rodiny, jejichž problémy společné pro mnoho sociálně vyloučených osob (zaměstnání, bydlení, vzdělání – zdraví zde chybí z nedostatku informací) násobí chronický nedostatek peněz, rozhodl jsem se rozšířit téma práce na zmapování situace celé širší rodiny. Tento posun mi nejenže dovolil věnovat se otázce rychlých půjček, ale umožnil mi též zasadit tento problém do širších souvislostí, z nichž i nepřímo vyplynou důvody, proč lidé přistupují na zjevně nevýhodné obchody.

Ve své práci se zaměřím na teoretické ukotvení problému jednak za pomoci pojmu marginalizace, ale zejména skrze koncept sociálního vyloučení se zvláštním zaměřením na prostorové a ekonomické vyloučení. V teoretické části budu dále věnovat pozornost lichvě a tzv. rychlým půjčkám, které se úzce vztahují k danému tématu. Dále popíši na základě získaných informací vývoj situace širší rodiny za posledních několik let včetně popisu zaznamenaných problémů všech generací. Tyto informace posléze zanalyzuji na základě teoretických konceptů uvedených v první kapitole a na závěr zhodnotím vytčené hypotézy a zamyslím se nad možnými cestami vývoje situace do budoucna.

HYPOTÉZY

Cílem této práce je popsat situaci širší romské rodiny žijící v českém pohraničí a na jejím konkrétním příkladu ukázat bezvýchodnost situace i pro vícegenerační mnohočetné příbuzenské uskupení. Již při všeobecném

seznámení se s popisovaným případem je zřejmé, že tak prudký propad tolika lidí poukazuje na existenci slabin v systému pomoci veřejné správy nebo samosprávy lidem, kteří si neumí v dané situaci poradit sami. Protože důkladný rozbor těchto systémů by přesahoval možnosti této práce, začleňuji tento problém do poslední ze tří hypotéz:

1. Ta část širší romské rodiny, která žije pospolu v lokalitě, se nachází ve stavu sociálního vyloučení dle definic současné odborné literatury³.

2. Není v silách samotných aktérů se z této situace dostat bez pomoci zvenčí.

3. Řešení spočívá v aktivní pomoci potřebným.

METODY

Jedním z důvodů, proč jsem zvolil dané téma, byla i má osobní snaha vyzkoušet si zpracování "tématu z praxe", tj. něčeho každodenně prožívaného konkrétními lidmi. V tomto smyslu je pro mne práce výzvou jinému způsobu psaní, než jsem byl doposud zvyklý – pouze teoretickému studiu literatury.

Text je tedy založen na práci s vícero druhy informací: 1. obvyklá práce s literaturou (sborníky, monografické publikace apod.); 2. informace nasbírané v terénu (výpovědi konkrétních členů rodiny); 3. informace od členů NNO. Většina informací v textu je uvedena na základě písemných dokumentů. Případné pochybnosti vyvolané nedostatkem věrohodných

---

³ VAŠEČKA, M. (ed.): *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava, 2002.

BUDILOVÁ, L., HIRT, T. (ed.): *Policista v multikulturním prostredí. Informační manuál Policie ČR. MV ČR a Člověk v tísni*, Praha, 2005.

Další literatura je uvedena v seznamu na konci práce.

informací nebo odlišností informací od členů rodiny od informací poskytnutých NNO jsou v textu jasně vyznačeny.

Vzhledem k tomu, že se jedná o velmi citlivá a zneužitelná data, jejichž zveřejnění si pochopitelně nepřejí ani rodinní příslušníci, ani pracovníci NNO, neuvádím žádná konkrétní jména lidí, firem či lokalit. Často uváděné konkrétní částky jsem zaokrouhloval na tisíce. Datумы jsou uváděny v měsících.

O situaci v dané lokalitě se zajímám od března 2005. Od té doby jsem díky kontaktu se členy NNO o situaci podrobně informován a mohu průběžně sledovat její vývoj. Osobně jsem lokalitu navštívil na dva dny v lednu 2006.

I. KAPITOLA

1. Teoretické ukotvení případu

V této kapitole krátce shrnu to, jakým způsobem pojednává o marginalizaci a různých formách vyloučení části romské menšiny soudobá odborná literatura. Vzhledem k tomu, že ve sledovaném případě se problémy odvíjí od špatných podmínek bydlení, neustálého nedostatku peněz (který nelze vyřešit jinak než půjčováním peněz ať již legální či nelegální cestou) a celkové izolace rodiny, zaměřím se zejména na tyto aspekty, ačkoliv je zřejmé, že celá problematika je mnohem komplexnější.

Horší postavení rodiny oproti „majoritnímu standardu“ se projeví již při zevrubném ohledání základních faktů. Zjednodušeně řečeno na ni lze pohlížet jako na rodinu marginalizovanou, kterýžto pojem ovšem dostatečně neozřejmuje všechny aspekty. Proto se mu věnuji jen jako jakémusi „zastřešení“ pro dále upřesňující různé formy vyloučení.

1.1. Marginálnost části romské menšiny v ČR

Výraz marginalizace v poslední době nahrazuje dříve používaný pojem pauperizace, označující procesy chudnutí části obyvatel. Marginalizace „*lépe vystihuje vykořeněnost a sociální bezbrannost těch, které chudoba vylučuje ze společnosti blahobytu*“ (kol., Vel. soc. slovník, 1996: 760) Pro značnou všeobecnost může tento pojem posloužit jako zastřešující pro specifitější vymezení různých forem vyloučení jedinců či skupin. Pakliže marginální člověk je definován jako „*jedinec žijící na okraji společnosti*“ (kol.: Ak. slov. ciz. slov, 1998: 480), pak marginalizaci lze rozumět též jako procesu vytěsňování lidí na okraj společnosti.

Tuto kategorii používám jako nadřazenou pro různé formy vyloučení, neboť ji považuji za obecnější, méně specifikující a hlavně neutrální. Přikláním se k názoru, že tento pojem nenese dimenzi něčeho nechtěného (ačkoliv podle jiných autorů tomu tak je⁴) - neoznačuje jev, u něž se automaticky předpokládá potřeba jeho eliminace. Marginálními se totiž může stát i řada jiných skupin, u nichž se tohoto přídatného jména běžně nepoužívá, např. lidé bohatí. Protože však práce pojednává o nechtěné a nežádoucí marginalizaci určitých skupin, přeju brzy od tohoto pojmu ke specifitějšímu a jasně hodnotícímu pojmu „sociální vyloučení“.

Ačkoliv se proces marginalizace (v negativním významu) netýká na našem území v současné době výlučně Romů, z níže popisovaných důvodů postihuje nikoli nevýznamnou část této menšiny. Domnívám se, že jejich vyhlídky jsou o to méně lákavé, oč horší jsou postoje majoritní společnosti k romské menšině jako celku.

V negativním smyslu definuje marginalizované skupiny J. Keller jako lidi žijící na samém okraji společnosti prosperity. „*Marginálové jsou vnímáni jako ti, kdo sami, vlastní vinou vystoupili či vypadli z vlaku*

---

⁴ Marginalizaci jako hodnotící pojem definující jasně negativní jev chápe např. J. Keller: (viz. kapitola *Marginalita – nezáměr jako status* In Keller, J.: *12 omylů sociologie*. Praha, Slon, 1997.)

prosperity. Málokdo připustí, že to mohl být právě onen vlak, který mnohé z nich na nechráněném přejezdu v nepřehledné mlze komplexní společnosti bez jediného výstražného zahoukání rozdrtil.“ (Keller, 1997: 57) Tato metafora trefně vystihuje postavení obyvatel segregovaných sídlišť podobného typu, jaký popíši v této studii.

„Špatná adresa“ je jasným vzkazem dobře srozumitelným všem lidem v širokém okolí. Pakliže je navíc dotyčný identifikován okolím jako Rom, přidává se k nesmazatelnému cejchu na základě místa bydliště ještě marginalizace etnická, a to bez ohledu na tom zda se dotyčný za Roma považuje či nikoliv. Zde musím podotknout, že aktéři sledovaného případu se nepovažují za Romy, ale za Cigány a romsky mluví jen matka (AA), která se narodila v romské osadě na východním Slovensku, kde též prožila delší časové období (což nic nemění na tom, že děti jevily o romštinu velký zájem a neustále se mne dotazovaly, jak se co řekne romsky). Nicméně oba faktory jsou v očích veřejnosti propojené, protože „špatnost adresy“ je z jejich pohledu nemalou měrou způsobena tím, že většinu obyvatel tvoří právě Romové (kromě objektivních příčin jako špatný stav objektů, nedostatečná dostupnost apod.)

Za zamyšlení stojí srovnání některých „romských lokalit“ v ČR (uvozovky uvádím schválně, neboť veřejností jsou tyto lokality často vnímané jako romské, přestože v nich většinou nežijí jen Romové) s východoslovenskými romskými osadami, jejichž vícenásobnou marginalizaci výstižně popisuje M. Vašečka. Podle něj spočívá největší potíže v tom, že situaci nelze překonat individuální životní strategií. *„Vzhľadom na dvojitú marginalizáciu Rómov (marginalizovaná menšina žijúca v marginalizovanom regióne) a jej prehlbovanie je možné očakávať, že (...) sa rómska menšina žijúca v segregovaných rómskych osadách bude naďalej nachádzať v stave hmotnej núdze a „nožnice“ medzi majoritou a Rómami sa budú naďalej otvárať.“* (Vašečka, M. In Scheffel, D. (ed.), 2004: 46-47) Autor vyjadřuje obavu, že se situace nebude zlepšovat

ani v blízké budoucnosti. V příštích 20 letech je podle něj možné očekávat výraznou etnizaci chudoby a další rozšiřování tzv. cyklu chudoby, tj. stavu intergenerační reprodukce dlouhodobé nezaměstnanosti, kdy děti nezaměstnaných rodičů nebudou mít zkušenost se stálým zaměstnáním. (podle Vašečka, M. In Scheffel, D. (ed.), 2004: 47-49)

Neexistence statistických důkazů způsobuje, že není známo množství lidí žijících v takových podmínkách, podíl Romů mezi nimi a ani míra marginalizace v rámci romské menšiny v ČR. Jisté je, že tento proces u nás prozatím nedosáhl takových rozměrů jako v sousedním Slovensku.

1.1.1. Sociální vyloučení části romské menšiny v ČR

Bylo zmíněno, že pojem marginalizace je příliš obecný pro popis procesů, jakými se dostávají někteří lidé do izolace od okolního světa. Proto využiji jiného, nedávno zavedeného pojmu „sociální vyloučení“, o kterém ještě před pěti lety napsal I. Tomeš: *„Není to zatím ustálený koncept a vznikl účelově pro studium příčin a souvislostí chudoby v evropské společnosti.“* (Tomeš, I., 2001: 158) Podobně se vyjádřil o dva roky později i J. Černý (za předpokladu, že používá pojem „exkluze“ jako synonymum pro pojem „sociální vyloučení“). *„Exkluze je termín v sociální politice a v sociální práci nový, v současné době je hitem, který se používá i na místech, na kterých není příliš vhodný.“* (Černý, J. In Sociální práce, 2003: 19) Zmiňovanou odlišnost mezi pojmy „exkluze“ a „sociální vyloučení“ uváděnou některými autory považuji za důsledek neustálenosti konceptu⁵. V této práci budu považovat obě slova za synonymní⁶.

Vzhledem k tomu, že byl koncept sociálního vyloučení za poslední roky v mnohém rozvinut, a též kvůli jeho významu pro tuto práci, uvádím několik definic ze současné odborné literatury. Vyčerpávajícím způsobem vymezují pojem Navrátil a Šimíková: *„Sociální vyloučení je proces*

⁵ Více o problému definice pojmu viz. Mareš, P. In Sociální práce, č. 4, 2003, s. 65-75.

⁶ Jako synonyma jsou pojmy uváděny i v materiálech Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity (viz. *Zpráva o stavu romských komunit v ČR 2004*. Praha, 2004)

(případně stav), který určité jednotlivce, rodiny, případně skupiny či celá lokální společenství omezuje v přístupu ke zdrojům, které jsou potřebné pro participaci na sociálním, ekonomickém, politickém a občanském životě společnosti. Důsledkem sociálního vyloučení tak je významné snížení možnosti participovat na životě místní komunity. Tento proces (stav) má mnoho příčin i důsledků. Patří mezi ně chudoba, nízké příjmy, diskriminace, nízká míra vzdělanosti, zdevastované životní prostředí, často také etnická příslušnost. Prostřednictvím tohoto procesu jsou lidé odštěpeni na významnou periodu v životě od institucí a služeb, sociálních sítí a rozvojových příležitostí, které má k dispozici většina obyvatel ve společnosti.“ (Navrátil, P., Šimíková, I. In Sociální práce, 2003: 79)

Velmi podobnou definici uvádí i jiní autoři: „*Sociální vyloučení je proces, kterým jsou jednotlivci i celé skupiny osob zbavováni přístupu ke zdrojům, které jsou nezbytné pro zapojení se do sociálních, ekonomických a politických aktivit společnosti jako celku. Jsou odříznuti od institucí a služeb, sociálních sítí a vzdělávacích příležitostí, které svým občanům nabízí stát.“ (Budilová, L., Hirt, T., Jakoubek, M., Moravec, Š. In Budilová, L., Hirt, T. (ed.), 2005: 20)* Autoři podávají charakteristiky sociálně vyloučeného společenství, které se ukáží jako klíčové i v popisovaném případě: 1. Ztráta bydlení a život v provizoriu - ať již se dostali lidé do vyloučené enklávy vlastním či cizím zaviněním, dobrovolně či násilně, je takřka jisté, že návrat zpět či získání jiného standardního bydlení je pro ně vzhledem k ekonomické situaci nemožné; 2. Past chudoby – dlouhodobá nezaměstnanost má fatální důsledky jak na samotné nezaměstnané (ztráta sebevědomí, pocitu užitečnosti, disciplíny apod.), tak na mladší generace, které často ani neměly příležitost si pracovní návyky vytvořit. Závislost na finanční pomoci od státu je mnohdy doplňována nelegálními přivýdělkami; 3. Lichva – nedostupnost možností půjčit si peníze legální cestou vede při potřebě jednorázových vysokých výdajů k využití nabídky lichvářů a většinou k zabřednutí do koloběhu nekonečného splácení

vysokých úroků; 4. Vzdělání se většinou omezuje na základní, navíc nejčastěji ve speciálních školách. 5. Nízké právní povědomí celkově omezuje možnosti sociálně vyloučených lidí, kteří většinou neznají svá práva a nevyhledávají pomoc. Zevšeobecňující představa, že tito lidé dokáží využít výborné znalosti systému ve svůj prospěch, je pravým opakem skutečného stavu. 6. Bezvýchodnost situace (umocněná častými represivními opatřeními příslušných veřejných orgánů) a z ní vyplývající pocity frustrace vedou často k rezignaci, lhostejnosti nebo sociálně patologickému chování. 7. Z dalších specifických problémů je jmenována ztráta českého občanství po rozdělení Československa, což má mnohdy fatální dopady do dnešních dnů. (Podle Budilová, L., Hirt, T., Jakoubek, M., Moravec, Š. In Budilová, L., Hirt, T. (ed.), 2005: 27-32)

Jak je vidět, definice jsou si velmi podobné – vždy zdůrazňují omezení v přístupu ke zdrojům všeho druhu, čehož důsledkem je omezení v účasti na všemožných dimenzích života. Jednoduše řečeno, sociální vyloučení znemožňuje vést plnohodnotný život podle představ současné euroamerické civilizace.

Sociální vyloučení není jen otázkou vizuální odlišnosti, ačkoli právě ta poutá pozornost veřejnosti, ale má i méně nápadné, ač stejně závažné, dimenze. V různé míře dochází k souběžným omezením v začleňování na úrovni občanské (demokratický a právní systém), ekonomické (pracovní trh), sociální (sociální stát) a interpersonální (rodinné a komunitní systémy). Z toho následně vyplývají nejčastější dopady sociálního vyloučení v praktickém životě: chudoba, omezená míra sociální podpory a přístupu na pracovní trh i ke službám a bydlení v deprivované lokalitě. (podle Navrátil, P., Šimíková, I. In Sociální práce, 2003: 79)

Sociální vyloučení tedy nelze vázat jen na materiální aspekty (ačkoli za jeho základ je považováno především vyloučení z placené práce, na něž se snadno nabalí i problémy s bydlením), nýbrž jde o „vyloučení

z obvyklého životního standardu, ale i z životních šancí a základních práv či odepření participace na dominující kultuře“. (Mareš, P. In Sociální práce, 2003: 68) Neméně významná je symbolická dimenze, neboť symbolické vyloučení dokáže to sociální i fyzické legitimovat a někdy mu i předchází. Mareš považuje sílu obrazu a slova za jeden z nejvýznamnějších prostředků vylučování současnosti, což v případě Romů znamená vytváření mediálního obrazu „cizího“. (podle Mareš, P. In Sociální práce, 2003: 66) Autor dále varuje před negativními dopady sociální exkluze na společnost.

Varování před devastujícími dopady vyloučení na celou společnost nejsou ojedinělá. Jednak se tím zvyšuje riziko vzniku výbušných, destabilizujících situací a jednak společností reflektovaný nepoměr mezi náklady na zabezpečení vyloučených osob a jejich příspěvky do systému způsobuje omezení solidarity ostatních a posiluje společenský cynismus. (podle Navrátil, P., Šimíková, I. In Sociální práce, 2003: 80) K tomu přidejme i ekonomické náklady na eliminaci důsledků sociálního vyloučení, které jsou obzvláště vysoké při porovnání s náklady na předcházení vzniku vyloučení.

„Ačkoliv chudobu nelze ztotožnit se sociálním vyloučením, patří k jeho symptomům.“ (Navrátil, P., Šimíková, I. In Sociální práce, 2003: 77) Za samostatnou debatu by jistě stál vztah mezi koncepty sociálního vyloučení a kultury chudoby. Pro účely práce je pojem sociálního vyloučení zcela dostačující a z toho důvodu s pojmem kultura chudoby vůbec nepracuji.

Podle M. Juráskové vytlačuje koncept sociální exkluze ze současného evropského politického a společenskovedního diskurzu dříve často používaný koncept chudoby. Za tím podle ní stojí snaha o pojmenování nových rysů rostoucí chudoby, zejména komplexnosti a dynamičnosti zachycující kromě chudoby samotné i jevy z ní vyplývající. Nesoustředí se jen na zdroje jedince, ale jeho širšího okolí. Sociální vyloučení se chápe

více jako selhání společnosti než jako selhání jednotlivce a má řadu podob a mechanismů (ekonomické, prostorové, sociální, kulturní, politické, symbolické, aj.), z nichž pro popisovaný případ jsou klíčové zejména první tři typy. „*Sociálna exklúzia je teda v skratke chápaná jako systematický proces marginalizácie, izolácie a oslabovania sociálnych väzieb, ktorý je evidentný jako na úrovni jednotlivca, tak aj na úrovni spoločenských skupín. Znamená vylúčenie z participácie na bežnom spôsobe sociálneho života.*“ (Jurásková, M. In Scheffel, D. (ed.), 2004: 63)

Nelze přehlédnout, že většina autorů do velké míry směšuje vyloučení sociální s prostorovým. Poukazuje to na zkušenost, že jednotlivé formy vyloučení bývají různými stranami téhož a v drtivé většině následují jedna druhou. Převáděno na zde sledované tři dimenze, sociální vyloučení je spjaté se špatnou ekonomickou situací, která vede dříve či později k izolaci prostorové.

Co jsou tedy sociálně vyloučené lokality? Z. Bauman používá termín „no go“, který trefně vystihuje nepřekročitelnou hranici území „se špatnou pověstí“. „*Pro šťastlivce, kteří mohou bydlet a pohybovat se vně označované čtvrti, „no go“ znamená „no go in“, zatímco pro ty, co se nacházejí uvnitř, znamená „no go out*“ (Bauman, Z., 1995: 101) Na této definici je zmíněná provázanost dobře patrná. Přesto nebude v daném případě ke škodě věnovat se ještě samostatně prostorové vyloučenosti, která hraje důležitou roli ve sledovaném případě, i ekonomickému vyloučení, s nímž úzce souvisí problematika půjček.

1.1.2. Prostorové vyloučení části romské menšiny v ČR

Chudinské oblasti jsou součástí celého vyspělého světa a bylo by naivní domnívat se, že v České republice tomu bude jinak. Společnost se od pádu komunismu výrazně ekonomicky stratifikovala a s dalším ekonomickým růstem se budou rozevírat i „sociální nůžky“. Je však v zájmu celé společnosti, aby se snažila mírnit dopady tohoto procesu na

své nejslabší členy a pomáhat potřebným při snaze o znovu začlenění do fungujících vztahů a vazeb. Důvodů je vícero, ale zmiňme ten, na který „slyší“ všichni – ekonomický. Náklady na resocializaci vyloučených lidí, na likvidaci či opravu nemovitostí, nebo na průběžně poskytované sociální služby, kterých je v těchto lokalitách zapotřebí v neobvyklé intenzitě, budou tím vyšší, čím déle se bude řešení odkládat. *„Nevyhnutelná náprava tohoto procesu v budoucnu bude mnohem nákladnější než jeho zastavení a korekce v současnosti. Problém se v budoucnu vrátí a přinese výrazně vyšší náklady, které na rozdíl od současnosti nebude obec sdílet se státem, ale bude je hradit z vlastních prostředků.“* ((Víšek, P. In kol.: Úvod do TSP, 2002: 10)

Skutečný trend počátku třetího tisíciletí je však opačný. Po celé ČR dochází ke zřetelné sídelní segregaci Romů. *„V České republice dochází k procesu, který lze označit jako vytěsňování sociálně slabé části romské minority z bytů do náhradního ubytování, krátkodobého přístřeší, případně bez náhrady na okraj měst, a jejich soustředování do enkláv a ghett.“* (Víšek, P. In kol.: Úvod do TSP, 2002: 9) Problém sice částečně poutá pozornost médií a stává se předmětem veřejné diskuse, vzhledem k jeho závažnosti (viz. též nedávná polemika v médiích o možnostech vzniku podobných nepokojů v „romských“ ghettech v ČR jako na předměstích francouzských měst, ale i další články⁷) je zapotřebí na něj dále upozorňovat⁸.

Podle společnosti Člověk v tísni může sociálně vyloučenou lokalitu tvořit „jen“ jeden či dva domy, ale může jí být i celá čtvrť s mnoha stovkami obyvatel. Tato soustředění „problémových“ nájemníků vznikající ve většině českých měst vytvářejí možná neřešitelný sociální problém. *„Lidé tu žijí ve stavu celkové letargie, nejsou ochotní cokoliv udělat, nějak si pomoci. Volí*

---

⁷ Mezi nejpodatřejší řadím článek J. Brabce: *Česká města: Není kam jít*. EURO, 11.7. 2005. Další články viz. seznam literatury.

⁸ Příkladem aktivity cílené tímto směrem je kampaň společnosti Člověk v tísni *Likviduj!* www.ceskaghetta.cz

krátkodobé životní strategie, cílené jen na uspokojení základních potřeb. (...) Byli zbaveni společenských vazeb se vším pozitivním, co tyto vazby znamenaly, včetně nepsaných pravidel sociální kontroly. V rámci takových subkultur pak vzniká svět pravidel a hodnot, které jsou daleko od těch většinových.“ (Terénní programy v lokalitách ohrožených sociálním vyloučením, 2004)

Ačkoliv tyto lokality nejsou obývány pouze Romy, tito v nich tvoří většinu a často jsou do nich nastěhováni nedobrovolně právě na základě etnicity. Na základě toho pak vzniká dilema, zda nazývat tyto lokality jako „romské“ s cílem upozornit na diskriminační segregaci na etnickém základě, nebo naopak neutrálními označeními odkazujícími k sociální dimenzi jevu (např. chudinské enklávy, sociálně vyloučené lokality, apod.), které naopak Romy ochrání před další nevolí ze strany veřejnosti.

K prolínání sociální a etnické sídelní segregace v ČR dochází i podle A. Baršové, která rozlišuje etnické enklávy (vzniklé důsledkem svobodné volby jejich obyvatel, obsahující všechny sociální vrstvy etnické skupiny spojené pocitem sounáležitosti) a etnická ghetta (většinou nedobrovolná soustředění chudých členů jedné etnické skupiny). Malé enklávy ve vnitřních zónách měst tak nemusí nutně vést k sociálnímu vyloučení, na rozdíl od nových ghatt na okrajích měst, která vnikla z popudu orgánů místní správy a která jsou ideálním prostředím pro rozvoj patologických jevů (kriminalita, drogy, lichva apod.). Dopady změn po roce 1989 na romská sídla shrnuje takto: „1. *Procesy transformace ohrožují tradiční typ sídla, roztroušená chudá romská obydlí v centrech měst, která jsou z hlediska hrozby sociálního vyloučení nejbezpečnější. 2. Nově vznikají a posilovány jsou typy sídel, která jsou společensky nejvíce riziková (periferní slum, nová ghetta).“* (Baršová, A. In Víšek, P (ed.), 2002: 13)

Dnešní situace však má samozřejmě více příčin, z nichž velká část sahá do minulého režimu. „*K dnešnímu establishmentu jsem kritická, ale*

je třeba si uvědomit, že 99,8% problémů, které v ČR existují kolem romské populace, zde bylo vytvořeno „za bolševika“ neboli za normalizace, a že je nemožné je interpretovat jako zhoršení, které nastalo až po roce 1989! Ty problémy zde byly, ale nemluvilo se o nich, neboť se všechno lakovalo na růžovo.“ (Šiklová, J. In Antalová, I., Kuhnová, D. (ed.), 2001: 9)

Příčiny v asimilační komunistické politice hledá i S. Uhlová. Tehdejší paternalismus zavinil podle ní u mnoha Romů ztrátu schopnosti postarat se o sebe a naopak vznik přehnaných očekávání od státu. Autorka na základě výzkumu na pražském Smíchově tvrdí, že souvislost mezi paternalizmem a současnou bytovou situací je evidentní. *„Přes radikální změnu přístupu státu, resp. obce a potažmo i společenského klimatu, žijí dotyční stále (ve většině případů) v přesvědčení, že je povinností státu či obce zajistit jim bydlení. A to i v případě, že nájemné neplatí.“* (Uhlová, S. In Jakoubek, M., Hirt, T. (ed.), 2004: 219) Dále je zmíněn zajímavý paradox, že nelze vidět souvislost mezi neplacením nájmu a vystěhováním, protože obec často nereaguje velmi dlouho na neplacení nájmu při smlouvách na dobu neurčitou, zatímco naopak snadno přijdou po vypršení smlouvy na dobu určitou o byt i ti, kteří řádně platí. (podle Uhlová, S. In Jakoubek, M., Hirt, T. (ed.), 2004: 230-248)

Příklad ze severní Moravy uvádí H. Balabánová, která rozlišuje tři způsoby kumulace romského obyvatelstva, jejichž kombinací vznikaly v průběhu několika desítek let tamější romské enklávy: 1. samovolné přestěhování rodin za levnějším bydlením, 2. záměrné dobrovolné stěhování rodů za účelem vzájemné ochrany, a 3. cílené sestěhování občanů úřady podle určitých kategorií (dlužníci, neplatiči, tzv. „nepřizpůsobiví občané“, apod). Za nejčastější sociální problémy obyvatel takových lokalit uvádí vysokou nezaměstnanost, kumulaci početných rodin s nízkým sociálním standardem v nevhodných bytech, drobnou kriminalitu a záškoláctví dětí a mládeže a zadluženost rodin, kterým hrozí soudní vystěhování bez náhrady. Obzvláště upozorňuje na úřední praktiky

neadekvátního způsobu odebrání dětí z rodinné péče zejména z důvodů nedostačujícího bydlení, ačkoli jinak bývají rodiny zcela funkční. (podle Balabánová, H.: 2003)

Politováníhodné jsou případy, kdy lidé přichází o bydlení v důsledku některých rozhodnutí soukromých subjektů. Daleko závažnější jsou však ty případy, kdy odpovědné orgány státní správy a samosprávy situaci zbytečně z různých důvodů vyhrocují (ať již z neznalosti, osobních antipatií či ze snahy sbírat body voličů), namísto co by se snažili pomoci potřebným, jak jim to ukládá zákon č. 2/2003 Sb. o obcích, §35 (2): *„Obec v samostatné působnosti ve svém územním obvodu dále pečuje v souladu s místními předpoklady a s místními zvyklostmi o vytváření podmínek pro rozvoj sociální péče a pro uspokojování potřeb svých občanů. Jde především o uspokojování potřeby bydlení, ochrany a rozvoje zdraví, dopravy a spojů, potřeby informací, výchovy a vzdělávání, celkového kulturního rozvoje a ochrany veřejného pořádku.“* Ke každému případu je bezesporu potřeba přistupovat individuálně a nelze omlouvat ty, kdo nemají zájem na řešení vlastních problémů, ovšem v literatuře i v médiích již byla popsána řada případů, které nelze vysvětlit jinak, než že příslušné orgány byly vedeny prvotně snahou o to zbavit se nechtěných.

Podporu prostorové segregace chudoby ze strany některých lokálních politiků odsuzuje H. Frištenská: *„Na periferiích vznikají ulice či shluky domů, kam jsou postupně ekonomickými a společenskými faktory i nerozumnou bytovou politikou měst a obcí vytlačováni chudí, sociálně nepřízpůsobiví a mezi nimi především Romové.“* (Frištenská, H. In Víšek, P (ed.), 2000: 35) To znamená, že se do těchto lokalit stěhují jednak lidé, kteří jinde těžko získají bydlení, a *„druhým způsobem je soustřeďování etnicky vymežitelných skupin do určitých míst městskými orgány, které jsou vlastníky takových domů“.* (Frištenská, H. In Víšek, P (ed.), 2000: 36)

Pro selekci nežádoucích občanů na etnickém základě si našly úřady vhodný nástroj v podobě tzv. „holobytů“. Co na tom, že tyto nemají žádné právní zakotvení. *„Je to však právě zřizování holobytů obcemi, jehož počátek lze datovat do poloviny 90. let, které se natolik rozšířilo, že představuje nebezpečný problém. (...) Vysoký podíl Romů v tomto typu bydlení vede ke zneklidňujícím úvahám, zda není výsledkem cílené politiky některých obcí.“* (Baršová, A. In Víšek, P (ed.), 2002: 24-25) Jinými slovy, objevují se signály o vědomém vnášení etnické dimenze do rozhodování obecních samospráv. *„Trend k segregaci podél etnických linií se týká především Romů jako jediné „viditelné“ historické etnické menšiny.“* (Baršová, A. In Víšek, P (ed.), 2002: 27)

Praxi s „holobyty“ kritizovala v roce 2001 i M. Miklušáková: *„... my teda máme velký problém se samosprávami, které budují takzvané holobyty. Takovým nejslavnějším psím kusem samosprávy byla Matiční, kde se vlastně ukázalo, jak bezmocná je ta vláda, která neměla v tu chvíli žádné účinné páky na samosprávu.“* (Miklušáková, M. In Antalová, I., Kuhnová, D. (ed.), 2001: 118) Nutno dodat, že možnosti centrálních úřadů ovlivňovat rozhodnutí samospráv jsou stále mizivé, ačkoliv důsledky bude jednou řešit právě stát.

„Holobyty“ považuje za nástroj prostorové etnické segregace sociálně ohrožených skupin, k nimž patří významná část romské menšiny, i P. Víšek, jmenující tři dimenze procesu vytěsňování: 1. právní (postupný přechod z chráněných nájemních vztahů do nechráněných a posléze zcela mimo sféru bydlení); 2. politicko-ekonomická, v níž se uplatňují zejména dva faktory: objektivní tlak na vyšší ekonomickou výtěžnost bytového fondu a krátkodobý horizont pro rozhodování místních politiků; 3. technická a urbanistická („holobyty“ se nachází poněkud na periferii, přičemž často nesplňují hygienické normy.) V dalších pěti bodech detailně popisuje celý proces vzniku ghetta. Autor důrazně upozorňuje na nebezpečnost situace, kdy za tuto „lokální praxi“, která může probíhat

zcela legálně (neporušení zákona napomáhá i fakt, že zákon některé postupy neupravuje), ponese v posledku odpovědnost stát, který však zatím nemá nástroje na ovlivnění situace v obcích, protože ty si řeší otázku bydlení ve své samostatné působnosti. Záležitost navíc komplikují ztěžší ovlivnitelné postupy soukromých majitelů domů. Autor dále varuje, že *„nevyhnutelná náprava tohoto procesu v budoucnu bude mnohem nákladnější než jeho zastavení a korekce v současnosti“*. (Víšek, P. In Víšek, P. (ed.), 2002: 33)

Úloze místních samospráv se autor věnuje podrobněji a poukazuje na selhání ze strany správce bytového fondu obce, pokud tento nevyžaduje od samého počátku plnění všech povinností souvisejících s bydlením. Podle něj může jít dokonce o *„záměr vytvořit situaci, v níž je možné se zadluženou rodinou jednat později pod reálným tlakem“*. (Víšek, P. In Víšek, P. (ed.), 2002: 35) Tím je promeškán moment, kdy je možné problém řešit bez větších komplikací. Podle existujících signálů je proces vytěšňování rozšířenou praxí, která se týká převážně romských obyvatel, přičemž *„si řada orgánů samosprávy počíná v této oblasti poněkud nezávisle, a to jak vůči platnému českému právnímu řádu, tak ve vztahu k závazkům plynoucím ze závazných mezinárodních dokumentů.“* (Víšek, P. In Víšek, P. (ed.), 2002: 40)

Kriticky se k nevyužívání všech zákonných možností ze strany úřadů při oddlužování nájemníků staví i H. Frištenská: *„Pokud v některé lokalitě tohoto typu (enkláva či ghetto - pozn. TH) vznikají dluhy na nájemném v řádu desetitisíců korun na jednoho obyvatele, svědčí to především o neprofesionální a zanedbané sociální práci.“* (Frištenská, H. In Víšek, P. (ed.), 2002: 66)

S politikou sestěhovávání neplatičů do holobytů nesouhlasí ani P. Mareš, podle nějž nezamýšlené a neracionální důsledky „racionálního“ jednání samospráv na obce teprve čekají. *„Romům zde hrozí, že se*

k absenci lidského kapitálu (podle měřítek univerzální civilizace – jimž jsou chťe nechtě podrobeni – zejména vzdělání a kvalifikace) připojí i ztráta dosavadního kapitálu kulturního a propadnou anomii.“ (Mareš, P. In Sociální práce, 2003: 69)

Popis prostorově vyloučených lokalit uzavřu seznamem negativních jevů, které se s životem v těchto podmínkách pojí. Tím se ukáže i přesah problematiky do ostatních forem vyloučení. M. Jurásková sice jmenuje charakteristiky prostorově vyloučených lokalit na Slovensku, ale jsem si jist, že jsou platné i pro české realie: vysoká míra (dlouhodobé) nezaměstnanosti a závislosti na sociální pomoci; nevhodné bydlení, výživa a hygienické podmínky; špatné životní prostředí; nadužívání tabáku, alkoholu a drog; špatný zdravotní stav obyvatel. Dále si všímá jevu, který je typický pro všechny tyto lokality: *„Koncentrácia chudoby spôsobuje, že ľudia žijúci v týchto oblastiach sú obklopení iba ľuďmi s podobným osudom, čo do určitej miery nivelizuje snahy o vymanenie sa spod sociálnej závislosti.“ (Jurásková, M. In Scheffel, D. (ed.), 2004: 70)*

1.1.3. Ekonomické vyloučení části romské menšiny v ČR

Se sociálním a prostorovým vyloučením se kryje i vyloučenost ekonomická, jejímiž základními atributy jsou dlouhodobá nezaměstnanost, závislost na dávkách státní podpory, chronicky podfinancovaný rozpočet domácnosti a přežívání z měsíce na měsíc bez viditelnějších šancí na změnu - možnosti zvýšení nízkých příjmů jsou omezené z rozličných důvodů (nízká úroveň vzdělanosti a motivace, ztráta pracovních návyků, diskriminace na trhu práce, nedostatek pracovních příležitostí apod.). Situace se dále může snadno zkomplikovat zadlužeností a případně i půjčením peněz či nákupem zboží za silně nevýhodných podmínek.

Ekonomická vyloučenost tvoří součást uzavřeného kruhu sociálního vyloučení a nelze jej od ostatních částí oddělit. Při ekonomickém propadu

domácnosti následuje vznik dluhů končící ztrátou bydlení. Jeho důsledkem je zprětrhání sociálních vazeb a izolace.

Ekonomické vyloučení může vést až ke stavu chudoby. „*Chudoba v moderní evropské společnosti není otázkou smrti hladem, ale otázkou deprivací, nerovností a nedostupností.*“ (Tomeš, I., 2001:152) V Evropě se tedy jedná o chudobu relativní, kdy dochází k uspokojování potřeb určité skupiny na výrazně podprůměrné úrovni ve srovnání se „standardem“, zatímco absolutní chudoba ohrožující samotnou existenci člověka je jevem vyskytujícím se spíše v rozvojových státech. I v evropských poměrech však chudoba přináší sociální izolaci a stav nouze (hmotné nebo sociální nouze). „*Izolaci (vyloučení) je nutno považovat za nejzávažnější faktor chudoby v moderní společnosti.*“ (Tomeš, I., 2001:153) Např. Kumar Vishwanathan odhaduje, že jen v Ostravě žije 200-300 rodin v úplné chudobě. (podle Vishwanathan, K. In Za zdí, 2005)

Mezi nejdůležitější faktory vzniku chudoby patří pozice na pracovním trhu. „*Jádrem, kolem něhož se nabalují další vrstvy sociálně vyloučených, jsou dlouhodobě nezaměstnaní.*“ (Keller, J., 1997b: 158) Pakliže riziko propadu do stavu chudoby je pochopitelně jedno z nejvyšších u dlouhodobě nezaměstnaných, kterýžto stav hrozí zejména málo kvalifikovaným jedincům, pak vysoce ohrožené chudobou jsou bezesporu právě Romové. Toto riziko se zvyšuje s kumulací dalších prvků sociálního vyloučení.

Stav ekonomického vyloučení až chudoby se týká velké části romských domácností v ČR, které se ztěží pohybují na hranici udržitelnosti. V celkově špatné finanční situaci romské menšiny, zapříčiněné mimo jiné ekonomickým propadem po roce 1989, z něhož se mnoho Romů nedokázalo dosud vzpamatovat, se může jakýkoliv mimořádný výdaj (nečekaná rodinná událost, vysoký doplatek na energiích apod.) stát impulsem ke vzniku dluhu. V tíživé situaci pak rodina

často hledá rezervy nikoli v položce k nákupu každodenních potřeb, ale v částkách určených na úhradu nájmu či služeb, jejichž nesplacení nebývá vnímáno jako priorita (to je racionální zkušenost, neboť díky pomalosti českých soudů není jasně patrná korelace mezi neplacením nájmu a vystěhováním, viz. paradox zmíněný S. Uhlovou). Důsledky jsou patrné až při „zúčtování“, kdy je požadováno uhrazení částky několikanásobně navýšené o penále a poplatky a rodina volí mezi dvěma zly: neúnosné zadlužení půjčkou (splátkové kalendáře nejsou vždy obcemi akceptovány) nebo čekání na rozhodnutí soudu o vystěhování. První volba vede k ekonomickému vyloučení (celkové vyloučení je otázkou času), druhá k vyloučení prostorovému (základ pro další dimenze vyloučení).

„Hranice oddělující extrémně chudé obyvatelstvo v České republice od ostatní populace je do značné míry totožná s hranicí oddělující část romské minority. Tato extrémní chudoba není nutně definovatelná jen jako nedostatek příjmů, ale také jako způsob života, který vylučuje. Tato hranice má pak do určité míry etnickou povahu. To představuje extrémně závažný prvek, protože spojení těchto dvou aspektů vytváří dvojí tlak k sociálnímu vyloučení.“ (Víšek, P. In Víšek, P (ed.), 2000: 126)

Překrývání těchto hranic je ještě markantnější na chudých romských osadách na Slovensku. Znaky reprodukované chudoby tamějšího prostředí jmenované I. Radičovou jsou podle mne univerzální pro všechny chudinské lokality: pocit marginality, ohrožení, fatalizmu, zoufalství, pasivity, agrese, kolektivní uzavírání se, impulzivnost, absence smyslu pro plánování a spoření, nedůvěra vůči úřadům.

Podle Radičové je specifikem Romů na Slovensku kombinace staré demografické chudoby (odvislé od počtu dětí) s novou vertikální chudobou (odvíjející se od nízkého vzdělání a dopadů restrukturalizace hospodářství). Zatímco první typ chudoby je možné překonat individuálními strategiemi, druhý typ vytlačuje celou sociální kategorii do

pozice závislosti, přičemž jde spíše o důsledek systémových změn než osobních selhání. Pakliže se v takové situaci, kdy není možná ani širší příbuzenská výpomoc, stát omezí pouze na zaopatřování nezbytnými statky, zůstává Romům jen jedna aktivní strategie, kterou je odchod. (podle Radičová, I. In Vašečka, M. (ed.), 2002: 87-89)

Závěrem zmíním zajímavý model ekonomie sociálního vyloučení J. Steinera. Vychází z neoklasického ekonomického uvažování, jež za základ ekonomického chování jedince považuje jeho individuální racionální rozhodování sledující vlastní prospěch. Dochází k závěru, že sociálně vyloučení Romové se pohybují v uzavřeném kauzálním kruhu: chudoba (nutí širokou rodinu žít v úzkých vztazích, což je pro všechny zúčastněné: 1. formou ekonomického pojištění, 2. pojistkou proti bezpráví - v sociálně vyloučených enklávách je právo velmi těžce vymahatelné, 3. certifikátem kvality – rodina si hlídá své dobré jméno) → velké solidární sítě (o společném majetku nerozhoduje rodina jako celek, ale individua chycená v pasti společného vlastnictví, které demotivuje jak v oblasti vzdělání, tak v oblasti případného zaměstnání; velkou roli hraje i netrpělivost, která znemožňuje investice, jejichž výnosnost se projeví až po čase; bez naděje na lepší budoucnost však není ani motivace k investování do trpělivosti) → neefektivní chování Romů (je důsledkem předchozího) → diskriminace (nejčastěji vychází z toho, že vnější znaky nositele jsou korelovány s jeho vnitřními podobnostmi, např. když si zaměstnavatel spojí barvu kůže či příjmení se stereotypem o pracovním návyku) → chudoba.

Z tohoto kruhu nemohou vyjít mimo jiné proto, že namísto některých moderních institucí (anonymních tržních mechanismů) používají instituce tradičních společností (velká rodinná síť), které však využívají zdroje mnohem méně efektivně. Zároveň si však nemohou dovolit se tohoto velkého rodinného zázemí vzdát. *„Romové tedy při neefektivních institucích tradiční společnosti zůstávají, protože jsou příliš chudí, a chudí*

jsou, protože jejich tradiční společnost je v interakci s naší moderní společností neefektivní. Tento nešťastný začarovaný kruh je podporován nevymahatelností oficiálního práva mezi Romy a diskriminací Romů na trzích.“ (Steiner, J. In Jakoubek, M., Hirt, T. (ed.), 2004: 219)

Tím vlastně dochází k selhání laissez-faire a nastupuje role státu, který by měl: trestat diskriminaci (odstraňovat důvody pro ní); odstraňovat příčiny vedoucí k vytváření rozsáhlých solidárních sítí (zjednodušit systém dávek, aby byl pravidelný a transparentní); zvýšit vymahatelnost práva uvnitř romských komunit (zkvalitněním práce policie); stimulovat Romy ke vzdělání; podporovat je v hledání méně placených zaměstnání; motivovat obce, aby nevytvářely další ghetta a aby podporovaly nukleární rodiny usilující o „osamostatnění“; urychlit soudní procesy. (podle Steiner, J. In Jakoubek, M., Hirt, T. (ed.), 2004: 218-229)

1.2. Půjčování peněz jako dočasné řešení problémů

Většina jevů, které byly dosud popisovány odděleně, se obvykle v praxi kumulují a ústí v krizové situace, které se sice liší dle časoprostorových podmínek, ale vždy tlačí oběť na samou hranici únosnosti. Z pochopitelných důvodů pak při nečekaných a neovlivnitelných, avšak nutných jednorázových výdajích dochází k zadluženosti, která v lepším případě zkomplikuje situaci domácnosti, v horším případě stáhne její členy ke dnu. *„Ač zadlužení není trestné – s výjimkou dlužného za výživné, tedy za alimenty – má velký vliv na životy a osudy celých rodin.*“ (Černý, J. In Sociální práce, 2003: 19)

Zadluženost nevzniká jen náhlými výdaji. Existují i další způsoby, jak se dostat do kolotoče splátek dluhů a dlužných úroků (neplacení nájemného, služeb, nehrazení splátek při nákupu zboží na úvěr, apod.) V následujících řádkách se budu krátce věnovat dvěma jevům, které se zadlužením úzce souvisí a které mohou být jak příčinami, tak následky špatné ekonomické situace. Společné je na nich to, že vtáhnou klienta do

uzavřeného kruhu, z něhož se velmi těžce uniká. U obou je charakteristické, že mohou rychle dovést do krizové situace i jedince, kteří dosud neměli problémy ani s úhradami poplatků spojených s bydlením. Tím se oba jevy stávají nebezpečným katalyzátorem procesu vzniku sociálního vyloučení a zároveň se vydatně podílí na udržování dotyčných v tomto stavu. *„Není divu, že se v rámci romské komunity objevil a dále se rozšiřuje nový fenomén lichvy, který v konečném důsledku chudobu prohlubuje a uzavírá bludný kruh sociálního vyloučení.“* (Šimíková, I. In Sociální práce, 2003: 47)

Poučný vhled do problematiky zadlužování Romů v návaznosti na jejich způsob hospodaření podává studie EÚ AV ČR o úvěrech nízkopříjmovým skupinám obyvatel. V ní jsou rozlišeny tři typy ekonomických vztahů: 1. uvnitř rodiny (rodu) – tento typ byl pro Romy dlouho nejcharakterističtější (malá existence osobního vlastnictví v rámci rodiny (rodu), rozdělení statusů a rolí nikoli na základě ekonomických aktivit, ale na základě příbuzenské hierarchie, věku či pohlaví), ovšem v současnosti již ne vždy platný; 2. vztahy uvnitř širších jednotek (osad, čtvrtí, apod.) – na jednu stranu se projevuje solidarita se spřátelenými rody či pomoc cizím příchozím, na druhou stranu odmítavost vůči rodům nepovažovaným za sobě rovné; 3. vztahy mezi skupinami bez výrazných sociálních pojítek (v tomto případě mezi romskou a neromskou populací) – na slovenských vesnicích šlo dříve o silně asymetrický, klientelistický vztah regulovaný jednostranně statkářem, jehož roli převzal po válce v českém prostředí státní podnik. *„Vztah tržní reciprocity se písemným kontraktem nevytvořil a výsledkem bylo, že po zrušení pracovní povinnosti ani stát, ani soukromí podnikatelé podobný kontrakt nebyli ochotni navázat a frekventovaně se vytvořil jiný vztah paternalismu – sociální pomoci nezaměstnaným a sociálně potřebným.“* (Uherek, Z., 2004: 12)

Jistota pravidelné mzdy byla nahrazena jistotou sociální dávky, jejíž výše však neumožňuje vytvářet přebytky. Proto se v případě naléhavé

potřeby sahalo často na peníze určené na úhradu nákladů na bydlení. „Zadluženost romských rodin v této oblasti byla v polovině 90. let 20. století již obrovská a sociální zkušenost se sankcemi ještě relativně malá.“ (Uherek, Z., 2004: 13) Dalším faktorem byly problémy s vyřizováním českého občanství po vzniku ČR, čímž řada Romů přišla o značné příjmy ve formě dávek a nezbylo, než si půjčit.

Důvody, proč si lidé půjčují na vysoký úrok, mohou být velmi prozaické, např. na zakoupení vybavy pro dítě (po odmítnutí sociální pracovnící), na zaplacení kauce za nový byt, apod. (podle výpovědí obětí lichvy In Za zdí, 2005)

V. Šaroch též upozorňuje na další nebezpečí, kterým jsou legální i nelegální obchodníci s různými produkty a službami. Příkladem je prodej mobilních telefonů za 1 Kč, kdy je po podepsání dlouhodobé smlouvy přístroj odkoupen za 1.000 Kč přímo obchodníkem nebo je prodán klientem do bazaru či zastavárny. Nahromaděné dluhy za nehrazený paušál jsou řešeny exekucí, která často připravuje rodiny nejen o dávky státní sociální podpory, ale i např. o dětské přídatky. (podle Šaroch, V., 2006: 2) Tento jev se v poslední době rozšířil i ve sledované lokalitě. Ačkoliv nemám zdokumentován žádný konkrétní případ, lze očekávat, že „výhodné“ nabídky využila většina rodin a plošné vymáhání dluhů je jen otázkou času.

Autor zmiňuje též prudký nárůst úvěrových podvodů, díky nimž je možné poměrně jednoduše a rychle získat značné prostředky prostřednictvím spotřebitelských nebo finančních úvěrů, většinou nepravdivým uvedením skutečnosti v čestném prohlášení o výši příjmu. V Ostravě se nejčastěji jedná o firmu Home Credit a o Českou spořitelnu. Pachatelé této trestné činnosti pak mohou být oprávněni podepisovat úvěrové smlouvy s klienty za peněžní ústav, nebo mohou za provizi vybavit potřebné doklady a předat je přímo klientovi nebo předložit

podepsanou úvěrovou smlouvu zástupci finančního ústavu. Fakt, že u uzavření úvěrové smlouvy nemusí být klient přítomen, spolu s dalšími fakty (neověřování hodnověrnosti předkládaných potvrzení, apod.) ukazuje na zcela nedostatečný ochranný systém poskytování úvěrů, jehož důsledkem jsou jak finanční ztráty ústavů samotných, tak náklady státní pokladny na zadokumentování a prokázání trestné činnosti. (K tomu je nutné zmínit i zbytečnou zadluženost a s ní spojený propad klientů, kteří jsou často obětí podvodníků, zneužívajících zmíněných chyb v systému. Pozn.TH) *„Neexistencí účinného vnitřního preventivního opatření, které by působilo jako prvotní filtr před zneužitím, peněžní ústavy de facto v mnohých případech přímo napomáhají páchání trestné činnosti.“* (Šaroč, V., 2006: 3)

Autor navrhuje zamyslet se nad filozofií sociálních dávek a nad problémem exekucí. Tím se dostává k podle mého názoru podstatnému aspektu celé problematiky⁹ – dávky určené na pomoc rodinám s dětmi v nouzi jsou zdrojem zisku pochybných podnikatelů. Stát tak svou nedůsledností umožňuje jedincům provádějícím trestnou činnost průběžné obohacování z peněz daňových poplatníků. *„Nejednotnost výkladu zákona umožňuje odebírat sociální dávky do té míry, že není zachováno ani životní minimum člověka. Tato možnost činí ze sociálně slabších obyvatel snadný cíl pro řadu „podnikatelských záměrů“, jelikož případné finanční ztráty uhradí de facto stát ve formě exekovaných dávek státní sociální podpory.“* (Šaroč, V., 2006: 4)

1.2.1. Lichva

Zákon proti lichvě platil na našem území od roku 1914 do roku 1951. Provozovateli lichvy „po živnostensku“ hrozil trest „žalářem“ od jednoho do pěti let. (podle Piskáček, V., 2005)

---

⁹ Tento aspekt je zmiňován i jinými autory, např. J. Černým.

Dnes je lichva jako trestný čin definována v § 253 zákona č. 140/1961 Sb., trestního zákona. *(1) Kdo zneužívá něčí tísně, nezkušenosti nebo rozumové slabosti nebo něčího rozrušení, dá sobě nebo jinému poskytnout nebo slíbit plnění, jehož hodnota je k hodnotě vzájemného plnění v hrubém nepoměru, nebo kdo takovou pohledávku uplatní nebo v úmyslu uplatnit ji na sebe převede, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta nebo peněžitým trestem. (2) Odnětím svobody na šest měsíců až pět let bude pachatel potrestán, získá-li činem uvedeným v odstavci 1 značný prospěch.*

V posledních letech lze pozorovat zvýšený zájem médií a různých institucí o tuto problematiku, na čemž má nesporně velkou zásluhu úsilí některých neziskových organizací. Významné zvýšení pozornosti lichvě je viditelné ze srovnání dvou souhrnných zpráv zadaných Vládou ČR. Zatímco v tzv. Bratinkově zprávě lichva ještě zmíněna není, ve Zprávě o stavu romských komunit v ČR z roku 2004 jsou jí věnovány dvě strany a je k ní přistupováno jako k rostoucímu sociálně patologickému jevu. K výraznému posunu došlo v roce 2002, kdy bylo na toto téma vytvořeno několik dokumentů.

Jedním z nich je závěrečný dokument z terénního šetření MV ČR analyzujícího důvody vedoucí Romy k emigraci z ČR. Význam lichvy je v něm popsán jednoznačně. *„Jako jeden z důležitých faktorů, ovlivňujících migrační klima se na základě dostupných informací ukazuje lichva. Strach z lichvářů a útěk před nimi, snaha splatit dlužnou částku získáním prostředků v cílové zemi migrace patří bezesporu mezi relevantní důvody migrace Romů z některých regionů v ČR.“* (MV ČR, Analýza důvodů..., 2002: 44)

Prvním systematickým shrnutím o lichvě mezi Romy v ČR byla zpráva vypracovaná odborem prevence kriminality MV v roce 2002. V ní je zaváděna kategorie úžernictví jako takové varianty lichvy v romské

komunitě, při níž dochází k násilnému uplatňování pohledávky ústící v jiné trestné činy (§ 235 trestního zákona – vydírání, § 237 – útisk, § 238 – porušování domovní svobody a § 234 – loupež). Jako další charakteristiky úžernictví je uvedena dlouhodobost působení mezi nejchudšími vrstvami obyvatel, praktická nemožnost úniku a obecná známost pachatelů v komunitě, kde mohou mít i vysoký sociální status. Česká forma úžernictví se vyskytuje v chudých a vysoce segregovaných komunitách charakteristických dlouhodobou závislostí na sociálních dávkách a častým neplněním povinností spojených s užíváním bytu. *„Česká podoba úžernictví byla na naše území implantována z prostředí romských osad na Slovensku a to ve své nejbrutálnější podobě.“* (Jiránek, R., 2002: 4)

Ve zprávě je uvedena kazuistika případů lichvy, z níž vyplývá, že trestání pachatelů této činnosti je velmi obtížné. Velkým problémem je shánění případných svědků, kteří se bojí pomsty. Pakliže se přeci jen rozhodnou svědčit, často své výpovědi mění či odvolávají. Stíhání lichvářů stěžuje i vnímání lichvy ze strany samotných Romů, pro něž jsou standardní půjčky nedosažitelné a kteří proto z velké části lichvu akceptují do jisté výše úroků (podle zprávy se za přijatelné považuje navýšení půjčené částky o 50%). *„Pouze Romové zahnaní na okraj, do naprosto zoufalé a mezní situace, jsou ochotni podat trestní oznámení na lichváře a svědčit v trestním řízení, které je zahájeno.“* (Jiránek, R., 2002: 10) V tomto se násilné výpady lichvářů manifestující jejich moc mohou stávat kontraproduktivními.

Potíž bývá i v diametrálně odlišných mírách schopností a dovedností obou ze stran. R. Jiránek upozorňuje na paradox, kdy policisté snadněji spolupracují s lichváři, kteří jsou tzv. bezproblémoví, inteligentnější a integrovaní, zatímco mnohem hůře se navazuje kontakt s jejich oběťmi z řad chudých, desintegrovaných Romů, páchajících mnohdy bagatelní trestnou činností. Oběťmi jsou takřka vždy lidé, nad kterými má lichvář fyzickou nebo mentální převahu (ženy, negramotní, lidé mentálně či

zdravotně postižení, jedinci v nenadálé krizové situaci). Oproti tomu lichvář o sobě záměrně vytváří pověst všeho schopného mocipána se styky na klíčové lidi v lokalitě (představitelé samosprávy, policie, respektovaných a obávaných romských rodin apod.). (podle Jiránek, R., 2002: 10-11)

Obtížnost trestání lichvy potvrzuje i statistika Správy Policie ČR Severomoravského kraje z března 2006: *„Jen na Městském ředitelství PČR Ostrava bylo od roku 2002 do současnosti prověřováno 47 případů, z toho 29 případů v rámci trestních spisů. Pouze ve čtyřech případech se ovšem podařilo sdělit obvinění konkrétním pachatelům. Tři případy byly již odsouzeny, jeden je ještě v soudním řízení. V rámci ostatních okresů se nám podařilo realizovat soudně dalších pět případů. Přes vynakládané úsilí je dopad trestně právního řešení stále mizivý.“* (Šaroch, V., 2006: 2) Autor dále dodává, že společenská nebezpečnost lichvy je v uvedeném § 253 trestního zákona velmi podceněna, protože většina obviněných je odsouzena podmíněně (pokud nedojde ke kombinaci s jinou trestnou činností) a v lokalitě nadále působí.

Lichvář zpravidla půjčí peníze za neúměrně vysokou provizi, která při nesplácení narůstá. *„Při chronické nesolventnosti dlužníků to často znamená dlouhodobé pouto mezi dlužníkem a věřitelem, kdy se existence v takto vytvořeném vztahu stává trvalou součástí způsobu života.“* (Uherek, Z., 2004: 15) Dlužník přestává být pánem svých peněz, přičemž po něm mohou být věřitelem pod záminkou snížení dluhu vymáhány namísto hotovosti i protislužby. Dlužník žije pod neustálým tlakem i fyzickým násilím, přičemž lichvář s jeho příjmy zachází tak, aby zároveň svůj stálý zdroj financí nezruinoval.

Schopnosti lichvářů potvrzuje J. Černý, který je charakterizuje jako dobré manažery a velmi tvrdé byznysmeny bez zábran. Zároveň však i jako jakési novodobé otrokáře, schopné pro zisk obchodovat se ženami či

organizovat prostituci. Lichvu též zmiňuje jako migrační faktor, např. v případě, kdy lichváři na Slovensku organizují pracovní party v Čechách. Na druhou stranu upozorňuje, že v takových segregovaných společenstvech vzniká ekonomická elita stejně jako jinde ve světě. Nejedná se tedy o etnický problém, ale o problém spojený s chudobou a s tím, jakým způsobem lidé mohou v daných podmínkách jednoduše dojít zisku. (podle Černý, J. In Za zdí, 2005)

Na základě vládního usnesení z 5. srpna 2002 byla v tomtéž roce vytvořena Národní strategie pro práci Policie ČR ve vztahu k národnostním a etnickým menšinám, ve které byl mimo jiné doporučen roční pilotní projekt „asistenta policie“. Fakt, že tento pilotní projekt byl zaměřen na řešení problému lichvy v romské komunitě dokazuje rostoucí závažnost tohoto jevu. *„Lichvářstvím je v současné době postižena zejména romská komunita, avšak ve světě je lichva problémem, který zasahuje obecně všechny sociálně slabé, znevýhodněné a vyloučené skupiny ve společnosti.“* (MV ČR, Národní strategie..., 2002: 33) Institut „asistenta policie“ se shodoval s doporučeními výše popsaného materiálu „Lichva v romské komunitě“. Z vícero důvodů byl jako místo realizace vybrán Moravskoslezský kraj.

Pilotní projekt proti lichvě začal být realizován o.s. Vzájemné soužití ve spolupráci s PČR, MV ČR, UNHCR a dalšími subjekty od 1.4.2003 v Ostravě. Bylo dosaženo pozitivních výsledků, např. nastartování pravidelných schůzek s PČR, omezení aktivit lichvářů v přívozké komunitě, vyjednávání přímo s lichváři nebo podpora obětí při upozorňování na problém v médiích a další. Na základě úspěchů projektu projevilo MV ČR zájem využít tyto zkušenosti k mapování a potírání problematiky dětské prostituce¹⁰. (podle Vishwanathan, K. a kol., 2004)

---

¹⁰ Podrobnosti o projektu Asistent policie pro spolupráci Policie ČR s romskou komunitou v Chebu jsou k nalezení v návrhu tohoto projektu, kde jsou též shrnuty pozitivní výsledky projektu proti lichvě. (viz. Mazel, M., Kerbic, J.: 2003)

V materiálu je též zmíněno vypracování projektu Společný svět zastřešujícího veškeré aktivity Policie ČR vůči menšinám v Severomoravském kraji od července 2004 do června 2005¹¹.

Od prosince 2002 do března 2003 existoval při Policejním prezídiu ČR tým „Lichva“, který vypracoval metodický pokyn k potírání lichvy. Zároveň zveřejnil pozitivní výsledky pracovní skupiny pro potírání lichvy v Moravskoslezském kraji¹².

Dosud jsem se zabýval lichvou z pohledu těch, kdo ji odsuzují a bojují proti ní jako proti patologickému jevu. Z krátkého soupisu aktivit iniciovaných MV ČR na potírání lichvy je vidět, že tyto tento přístup je zaštitěn z nejvyšších úrovní. Musím však krátce zmínit i druhý pohled, chápající lichvu jako přirozené vyústění specifických tržních podmínek. Podle (neo)liberálního ekonomického přístupu je požadovaný úrok odměnou za vysokou rizikovost investice ze strany lichváře.

Podle R. Němečka je vysoký úrok nebo-li vysoká cena půjčky důsledkem toho, že lichvář nese obrovská rizika nesplacení. Klient na jeho podmínky přistupuje ze své vůle, protože si je vědom, že si nemůže půjčit jinde. *„Trh je spontánní proces, v němž jednotlivé strany vstupují do dobrovolných vztahů a uzavírají dobrovolně smlouvy. A právě cena je tou veličinou, která uvádí poptávku a nabídku do rovnováhy. Cena tudíž není ani etická ani neetická, ani morální ani nemorální. Stejně jako není trestné (alespoň doufám) nabízet housku za 100 Kč, nemělo by být trestné nabízet půjčku za stoprocentní úrok.“* (Němeček, R.: 2002)

K tomu ovšem musím dodat, že ačkoliv taková úvaha může být platná v případě ideálních podmínek, v praxi naráží na obtíže, které její pravdivost zpochybňují. Předně v úvaze není zahrnuta varianta známá z kazuistiky, kdy právě původní dohoda, na kterou klient přistoupil, bývá

¹¹ Více informací o projektu viz. Šaroch, V., Bouřa, V., 2004.

¹² Více informací viz. Zpráva o výsledcích činnosti pracovního týmu pro potírání lichvy v sociálně vyloučených romských komunitách, 2004.

lichvářem porušována a požadovaná částka zpětně navyšována. Dalším problémem, přesahujícím rámec této práce, je nejasné vymezení zákonem jmenovaného pojmu „tíseň“, ke kterému se automaticky váže diskutabilnost dobrovolnosti daného tržního vztahu.

Poněkud zjednodušující je pak reflexe státní politiky v boji proti lichvě. *„Zvláště romská populace má patrně jiné vnímání času než většinová společnost. Mnohem větší váhu klade na současnost a – řečeno finanční terminologií – její diskont budoucnosti se blíží nekonečnu. Místo toho, aby sociální pracovníci vysvětlili Romům, že si nelze půjčovat, pokud nemůžou splatit, pořádají společně s policisty a za přítakávání politiků hony na lichváře.“* (Němeček, R.: 2002)

Základní potíží trestání lichvy je nejasná definice samotného jevu. Názorně to ukazuje V. Baloun, který rozebírá paragrafem stanovené znaky lichvy a dochází k závěru, že neodpovídají současné době. Pravidlo, že úrok nesmí odporovat dobrým mravům, má pouze morální charakter a vždy záleží na rozhodnutí soudu v konkrétních případech. Zlý úmysl však musí prokázat poškozený. Výše úroku je pochopitelně vyšší než u finančních společností, neboť se jedná o půjčky mezi občany bez odpovídajícího zázemí.

Podobně sporné jsou i další znaky lichvy uvedené v zákoně: finanční tíseň pocítuje i klient legálně podnikajících společností půjčujících na vysoký úrok; nezkušenost lze hodnotit ještě hůře (a není to uloženo zákonem), neboť málokterý klient finančních společností zná poměry na finančním trhu a i kdyby to bylo možné, vyvstává těžko zodpověditelná otázka, jak prakticky zjišťovat (ne)zkušenost dlužníka; rozumovou slabost a rozrušení může ztěžít zkoumat laik a navíc ani toto není uloženo zákonem.

Autor tak dochází k závěru, že jde sice o nemorální, ale tržní ekonomice neodporující činnost. Finanční společnosti nelze přinutit

k nižším úrokům či jiným podmínkám pro určité skupiny obyvatel. Pokud tedy tito peníze potřebují a nedostanou je jinde, stejně se na lichváře obrátí. „*Výzva vládě, aby se touto záležitostí zabývala, míří podle mého soudu špatným směrem; romská komunita si v tomto případě musí pomoci sama.*“ (Baloun, V.: 2002: 5)

Tomuto názoru odporuje V. Šaroch, který rozlišuje tři kategorie půjčování peněz podle okamžiku, kdy k němu došlo: 1. Nabízení peněz lidem v evidentní sociální bídě, kteří žijí skutečně pod hranicí chudoby je trestné od samého začátku, protože jde o zřejmé využívání tísně člověka. Policie mu ovšem musí prokázat úmysl, tj. že věděl, že se jedná o lichvu. 2. Člověk při první půjčce ještě není na hranici chudoby, ale následné splácení úroků ho strhne dolů pod hranici chudoby a lichvář stále pokračuje ve své činnosti. 3. Člověk je na tom sociálně dobře, půjčí si peníze a přijde na to, že je třeba vrátit peníze na dohodnutý úrok, ale on se rozhodne nahlásit lichvu, aby to nemusel splácet.

Lichva je vždy kriminogenní faktor. Pokud se lidé dostanou kvůli lichvě pod hranici chudoby, automaticky se snaží uniknout, buď tím způsobem, že páchají trestnou činností a z té chtějí získat peníze na zaplacení lichvářů, nebo naopak chtějí uniknout do vlastního světa skrze drogy. (podle Šaroch, V. In Za zdí, 2005)

1.2.2. Rychlé půjčky

Srovnatelné riziko jako lichva tvoří v současné době rychlé půjčky půjčované legálním způsobem nejrozličnějšími organizacemi. Kvalitní aktuální analýzu této problematiky poskytuje již zmiňovaná studie EÚ AV ČR. Profesionální instituce zaměřené na půjčování malých peněžních částek (do 40.000 Kč) sociálně slabým vrstvám se začínají podle ní objevovat ke konci 20. století. Proces získání půjčky maximálně zjednodušují a při velmi malých zárukách jsou schopny předat hotovost či zboží ve velmi krátkém čase, přičemž splácet lze ve velmi malých

splátkách. Za to ovšem požadují vysoké poplatky nebo úroky, které nejsou klienti často schopni splácet. *„Tím se dostávají do konfliktu s věřitelem, musí čelit nepříjemnému vymáhání peněz, hrozí jim soudní spory, zabavování majetku a půjčka, namísto aby ulehčila jejich tíživou situaci, se pro ně stává hrozbou.“* (Uherek, Z., 2004: 5)

Ve zprávě je uvedena typologie právnických osob zabývajících se poskytováním půjček a úvěrů romským klientům: 1. velké úvěrové společnosti, které poskytují zejména spotřebitelské úvěry (Home Credit Finance, GE Capital Multiservis, apod.); 2. podnikatelské právní osoby (Provident Financial, s.r.o., Fast Finance s.r.o., Pronto Finance, apod.); 3. fyzické osoby nepodnikatelské (lichváři); 4. zastavárny; 5. fyzické osoby nabízející zprostředkování úvěru (na hranici zákona); 6. bezúročné půjčky od zaměstnavatelů nebo od obcí formou peněžní dávky sociální péče dle vyhlášky 182/1991 Sb. (v současnosti se téměř nevyužívají).

Zpráva se podrobně zabývá postavením i poněkud nejasnou vnitřní strukturou firmy Provident Financial, největší společnosti poskytující rychlé půjčky, operující na území ČR (např. v roce 2001 prý zaměstnávala 525 zaměstnanců, ačkoli u dotyčného živnostenského úřadu žádní zaměstnanci nebyli evidováni, apod.)

Podle informační brožury z roku 2003 měla společnost téměř 3.000 zástupců, 550 stálých zaměstnanců a přes 200.000 zákazníků po celé ČR. Celkem pak má ve Velké Británii a Irsku, ČR, Polsku, Maďarsku a na Slovensku přes 3,2 mil. zákazníků. *„Naši zástupci jsou srdcem celé společnosti a zároveň i její tváří, se kterou zákazník přichází do styku. Protože navštěvují zákazníky každý týden, vytváří se mezi nimi pevný vztah. Zástupce je pak dobře obeznámen s finanční situací zákazníka a může citlivě a uvážlivě posuzovat rozhodnutí týkající se půjčky. (...) Stoletá zkušenost nás naučila, že pokud je vztah mezi zákazníkem a*

zástupcem v pořádku, pak u nás naši zákazníci zůstávají.“ (Provident Financial, 2003)

Zatímco firma se tváří navenek jako velmi seriózní a transparentní, zájemci o bližší informace na webových stránkách nebo informační telefonické lince je pouze sdělen modelový příklad půjčky 3.000 Kč (při splátce 52 týdnů je týdenní splátka 96 Kč) a dále je odkázán na osobní setkání s obchodním zástupcem. Z tabulek pro obchodní zástupce je zřejmé, že při max. výši půjčky 40.000 Kč a max. délce splácení klient přeplatí půjčku o 66 %. Max. výše první půjčky je nízká, ale při bezproblémovém splacení si může vzít klient mnohem vyšší. Taktéž si může vzít druhou, vyšší, půjčku poté, co splatil polovinu první půjčky. Tato půjčka bývá často vzata za účelem uhrazení splátek té první.

Firma se též snaží o co nejlepší obraz před veřejností, např. financováním různých charitativních či kulturních akcí (mj. podporou festivalu Khamoro 2003). Novějším příkladem je celostránková barevná novinová reklama „Corporate Responsibility Report aneb odpovědné chování firem“, v níž se píše: *„Společnost chápe potřeby a možnosti svých zákazníků a nabízí jim produkty přizpůsobené jejich potřebám. Důraz přitom klade na budování vztahu se zákazníky a nabízí jim realistické varianty půjček, které zákazníci dokážou finančně zvládat.“* (Provident Financial, 2005) Dále jsou v inzerátu uvedeny aktuální informace, z nichž vyplývá, že společnost zvýšila min. i max. částky, o něž je možné žádat (4.000 – 50.000) a že má téměř 2.800 obchodních zástupců a 553 zaměstnanců.

Analýza dále popisuje výstupy tří terénních šetření v různých lokalitách. Není možné zde jmenovat všechny, ale jako důležitý se mi jeví poznatek, podle něž problémy se splácením půjček nevyplývají ze špatné informovanosti dlužníků, ale z jejich špatného odhadu a z přecenění vlastních možností splácet.

1.3. Kriminalita jako důsledek sociálního vyloučení

Na základě dosud popsaných informací je předvídatelné, že sociálně vyloučení lidé, bydlící v mnohdy katastrofálních podmínkách a žijící často na hranici chudoby bez naděje na zlepšení (naopak se většinou utápějí v bludném kruhu zadlužení), volí nelegální způsoby řešení svých problémů mnohem častěji než zbytek společnosti dosahující sociálně-ekonomického životního standardu. Tento předpoklad potvrdily výsledky výzkumu kriminality v sociálně vyloučených lokalitách v západních a severních Čechách.

Výzkum se pochopitelně dotkl otázky etnicity, protože významným spouštěcím faktorem sociálního vyloučení bývá zvenčí připsaná menšinová etnicita, v českých poměrech zejména romská. Díky tomu, že je jedinec identifikován okolím jako Rom, k čemuž je často automaticky připojována charakteristika „nepřizpůsobivý“, se dostává do stigmatizovaného prostředí, kde si osvojuje specifické vzorce chování, jejichž příčinou není etnicita. *„Uvedený výzkum potvrdil, že specifické jednání sociálně vyloučených osob, včetně jednání kriminálního a sociálně patologického, je výsledkem jejich přizpůsobení na specifické životní podmínky. Vyplývá z osvojení si vzorců jednání, které se v rámci tohoto prostředí utváří a mezigeneračně dědí.“* (MV ČR, 2006: 2)

Ve zprávě je uvedeno několik specifických znaků nelegálního jednání v těchto lokalitách: 1. hlavním zdrojem kriminality je sociální vyloučení a s ním spojené problémy; 2. dalším zdrojem je zvýšený výskyt sociálně patologických jevů (závislosti, zejména drogové, apod.); 3. velmi nízké právní vědomí lidí a předpoklad, že kriminalita (ať se jich týká jako pachatelů či obětí) je téměř nepostižitelná; 4. kriminální a patologické jednání je většinou vnímáno jako běžný zdroj obživy (dětmi je toto přijímáno jako norma)¹³.

¹³ Zmíněn je ještě jeden znak, častý zejména v Ústeckém kraji, který se však může velmi lišit - v nehomogenním prostředí lokalit jsou nositeli moci často starousedlické rodiny, brané majoritou

Kriminalita je přirovnávána k pyramidě, na jejímž vrcholu stojí lidé zneužívající situace (lichváři, drogoví dealeři, kuplíři, strůjci finančních podvodů, poskytovatelé nelegálního zaměstnání, majitelé domů vybírající v havarijních bytech vysoké nájemné apod.). Tito lidé tedy žijí z peněz získaných od lidí na nižších stupních, kteří je zase často získávají trestnou činností, většinou majetkovou kriminalitou (v této fázi se přizívají nejružnější majitelé bazarů, zastaváren apod., případně znovu vstupují lichváři, úvěroví podvodníci a dochází k zacyklení). Lidé uprostřed pyramidy jsou tedy často oběťmi i pachateli zároveň. Na spodních patrech se nachází převážně majorita, která bývá obětí majetkové kriminality a lidé, kteří jsou pro svá omezení (mentální, fyzická, atd.) zneužíváni k nejružnějším podvodům.

Z výzkumu vyplývá, že sociální vyloučení je sice nový, ale rychle se šířící jev, který nepřímo značně ovlivňuje většinovou společnost (růst kriminality a ekonomická zátěž). Zodpovědnost je kladena zejména na Policii ČR a orgány státní správy a samosprávy, vůči kterým je však zpráva kritická. *„Tyto jevy musí být řešeny na lokální úrovni, města a obce však nemají dostatek motivace pro sociální začlenění svých občanů. Aplikují z velké části represivní kroky, které ještě více prohlubují sociální vyloučení jejich občanů a v dlouhodobém výsledku negativně ovlivňují celé lokální společenství.“* (MV ČR, 2006: 2)

II. KAPITOLA

2. Případová studie širší rodiny z českého pohraničí

„Nikdy není možno hovořit o soužití Romů v České republice, nýbrž o soužití Romů v Kolíně, na Kladně, v Ústí nad Labem, dokonce podle čtvrtí a ulic, zcela konkrétně, obecně to o ničem nevypovídá.“ (Víšek, P. In Scheffel, D. (ed.), 2004: 83)

---

pro „bezproblémovost“ za partnery pro komunikaci – tyto však mohou být napojeny na nelegální činnost, jejíž oběť mohou být naopak novousedlíci

Tato kapitola shrnuje dostupné informace o všech žijících generacích konkrétní rodiny bydlící dlouhodobě v českém pohraničí. Rodina, lokalita, název NNO jakožto i názvy všech ostatních subjektů popisovány anonymně¹⁴.

2.1. Popis lokality

Lokalita se nachází v řídké osídlené oblasti českého pohraničí v Karlovarském kraji. V kraji žije podle P. Vaculíka přibližně 20.000 Romů. Mezi hlavní problémy místních Romů řadí vysokou nezaměstnanost (cca 80%) a od ní se odvíjející jevy (neplatičství, příležitostné krádeže, neposílání dětí do škol, ztráta pracovních návyků, demotivace, zvyk na pečovatelský stát, sociální bída aj.); tristní bytovou a zdravotní situaci; vysokou kriminalitu; záškoláctví a rezignaci na vyšší vzdělání, popř. rekvalifikaci; toxikomanií, alkoholismus, gamblerství; mizivou snahu převážné části samotných Romů o změnu, vedoucí k apatii a smíření s osudem. (podle Vaculík, P., 2004: 6)

Lokalitou pro potřeby této práce rozumím obec, v níž žije část rodiny a bytovku, která se nachází přibližně pět kilometrů od této obce. Obec spadá do kategorie do 5.000 obyvatel. Bytovka je nízký panelový dům o dvou vchodech, z nichž v každém je sedm bytových jednotek. Kromě jediného bytu, kam se loňského roku nastěhovala neromská rodina, jsou všechny obývané Romy. Dům stojí u zastávky funkční železniční trati. V jeho blízkosti se nachází jen starší budova, která je v současnosti přestavována na hotel (o problémech ze strany investora, který má zájem na „vyklizení“ bytovky bude ještě řeč). Dům je v dezolátním stavu, do jeho oprav majitel (obec) již dlouho neinvestuje, ačkoli se na něj vztahují možnosti státní dotace na renovaci. V obzvláště špatném stavu jsou rozvody vody, u nichž je jedinou možností opravy nákladná celková

---

¹⁴ Dle v § 9 zákona o ochraně osobních údajů č. 525/2004 Sb.

výměna. Jednoduchá okna a úzké betonové panely mají minimální izolační vlastnosti, což zvyšuje náklady na otop v zimním období.

Dům neslouží a nikdy nesloužil jako ubytovna pro neplatiče. Byl postaven v 60. letech 20.st. pro zaměstnance lesnického podniku (jeden vchod) a státního statku (druhý vchod). V té době tam již bydlela jedna ze současných rodin (viz. níže). Po zániku obou podniků se dosavadní zaměstnanci odstěhovali a do domu se z různých důvodů stěhovaly romské rodiny. Některé dobrovolně (za nižším nájmem, za příbuznými...), jiné byly vytlačeny z centra obce (viz. výše popsané postupy), kde dříve většina Romů bydlela. Dodnes žijící část rodiny v centru obce patří mezi poslední tamější romské obyvatele.

Podobných izolovaných romských sídlišť se v okolí nachází několik. NNO působí ve čtyřech, v nichž žije v 39 bytových jednotkách více jak 200 osob. Dosud se jedná o byty nájemní v majetku obce. Tyto lokality vykazují řadu společných znaků: špatná infrastruktura, nedostatečná frekvence veřejné dopravy, takřka úplná nezaměstnanost, nízké právní vědomí a vzdělání, vysoká kriminalita, předluženost, špatný zdravotní stav apod.

Na lokality se zcela jednoznačně vztahuje charakteristika podaná P. Víškem: *„Tyto enklávy se nacházejí (logicky) v neatraktivních okrajových místech, s řídkým osídlením, nebo v některých městech jako izolované komplexy, mají špatné nebo žádné dopravní spojení, což vede ke ztrátě zaměstnání, zameškávání školní docházky dětí a neochotě veřejných služeb tam působit (například úklid města, dozor policie, zdravotní péče).“* (Víšek, P. In Víšek, P., 2002: 39)

2.2. Současný stav romské populace v lokalitě a jeho příčiny

Většina Romů zde v současnosti bydlících přišla poměrně pozdě, až v 80. letech minulého století. Romům přicházejícím často v širších příbuzensky propojených skupinách zejména ze slovenských osad bylo

státem nabídnuto kromě práce a náborového příspěvku i bydlení. Tito vesměs mladí lidé byli povětšinou zaměstnání u státních statků, nebo na jiných nekvalifikovaných pozicích. Do jejich života značnou měrou zasahoval stát (viz. výše popsaný paternalismus), díky čemuž mladé rodiny neovládly umění dobrého hospodaření s dostupnými prostředky (např. kvůli pravidelnému odběru hotového jídla z podnikové jídelny si ženy zvykly vařit pouze nákladná sváteční jídla zatěžující při častější přípravě rodinný rozpočet).

Rok 1989 přinesl kromě ukončení paternalismu i další změny. Privatizace státních statků měla na místní Romy hned dvojí neblahý dopad: 1. při masivním snižování umělé zaměstnanosti přišla většina z nich o práci; 2. po odchodu kvalifikovaných zaměstnanců za prací se uvolnily panelové bytovky z 60. let, které byly nabídnuty romským rodinám či vyčleněny obcemi jako náhradní bydlení pro neplatící a „problematické“ občany. Dluhy na nájmu vznikaly snadno právě mnoha místním Romům, kteří měli v té době problémy se získáním českého občanství a neměli proto nárok na získání dávek sociální podpory. Obce tak namísto pomoci svým obyvatelům volily povětšinou populistickou represivní cestu, jejímž výsledkem je vznik mnoha malých ghett v širokém okolí, v nichž se problémy dále akumuluji.

Lepší vyhlídky do budoucna neslibuje ani nízká vzdělanost mladších generací. Děti narozené již v Čechách obvykle odchodily povinnou školní docházku na zvláštních školách, přičemž demotivujícím faktorem pro další učení byla zkušenost starších sourozenců, kteří po dokončení učebního oboru nesehnali zaměstnání. Navíc i základní školní docházka dětí začala být čím dál více zanedbávána s tím, jak se horšila ekonomická situace rodičů.

Značná vzdálenost nového bydliště od místa narození a nedostatek financí na obou stranách způsobily omezení kontaktů s rodiči a

domovským prostředím na Slovensku. Narušené vazby přispěly jak ke ztrátě romského jazyka (při nedostatečném osvojení jazyka českého), tak k pocitu vykořeněnosti a následnému výskytu dříve nevidaného agresivního chování mezi obyvateli bytovek.

Negativní vývoj v mezilidských vztazích komentuje pracovník NNO slovy: *„Devastace v sociálních vztazích se naplno projevila v posledních čtrnácti letech. Neschopnost obstát v podmínkách tržního hospodářství spolu s neschopností převzetí odpovědnosti za vlastní osud má za následek současnou tristní situaci, ze které je jen velice obtížné hledat východiska. (...) Alarmující je především ztráta solidarity, mající za následek ztrátu neformálních podpůrných vazeb, jejichž prostřednictvím by bylo možno do určité míry kompenzovat dopady vyloučení...“* (materiál NNO)

Demotivující situace se dále reprodukuje přenášením na nejmladší generace, které nikdy neviděly své rodiče pracovat. Tyto děti vyrůstají v prostředí, kde se rodina nachází v pravidelných měsíčních intervalech bez finančních prostředků na pokrytí nejnütnějších výdajů (částečně díky neschopnosti rodičů lépe hospodařit s penězi, částečně díky řadě dalších faktorů, které popíši později). Důsledkem jsou zvýšené absence dětí ve školách, z nichž se odvíjí špatný prospěch (podpořený i tím, že rodiče nejsou schopni dítěti doma pomoci s přípravou do školy), který dále posiluje přesvědčení všech zúčastněných o tom, že nejlepší variantou bude přestat se vzděláváním dítěte po ukončení povinné docházky.

V případě, že nejsou prostředky ani na plnění zákonem dané školní docházky, je zřejmé, že nebudou peníze ani na mimoškolní aktivity. Děti tak přicházejí o jednu z mála přirozených možností rozšíření svých obzorů a navázání kontaktů s dětmi z většinové společnosti. Jejich marginalizace je tímto utvrzována a děti odmalička zakoušejí stejné pocity izolace a druhořadosti jako jejich rodiče. (podle materiálu NNO)

2.3. Popis rodiny

Zde popisovanou širší rodinu tvoří matka a jejích 7 dětí se svými rodinami. Matka a jedna dcera s rodinou žije v malé obci, další dcera a dva synové žijí v izolované bytovce vzdálené od obce několik kilometrů. Práce pojednává hlavně o nich a proto používám-li pojem „lokalita“, mám tím na mysli všech pět domácností, tj. obec i přilehlou bytovku. Zbylé tři děti žijí se svými rodinami mimo tuto „lokalitu“ a s tamějšími sourozenci se příliš nestýkají. Z toho důvodu o nich nemám dostatek informací.

2.3.1. Matka rodu AA

Matkou rodu a nejstarší ženou celé širší rodiny, u jejíchž členů se těší velké vážnosti, je dnes takřka sedmdesátiletá vdova AA. Přibližně 40 let bydlí v městském nájemním bytě, který byl před nedávnem zařazen do bytů určených k privatizaci. Paní AA měla o odkoupení bytu zájem a proto se ke konci roku 2004 obrátila na NNO o pomoc s vyřízením žádosti o převod bytu do osobního vlastnictví. Protože jí děti ani ostatní příbuzní nemohli poskytnout finanční pomoc, rozhodla se požádat o úvěr u stavební spořitelny, jejíž zástupce působil přímo v místě bydliště. Byla uzavřena smlouva o stavebním spoření na cílovou částku 20.000 Kč při měsíčním vkladu 200 Kč. Dále byla uzavřena smlouva o překlenovacím úvěru na podobnou cílovou částku. Tím se paní AA otevřela reálná možnost získání vlastního bytu.

Tato šance byla v porovnání s ostatními blízkými příbuznými výjimečná, ale neměla dlouhého trvání. Necelý měsíc poté uložil soud platebním příkazem zaplatit paní AA 20.000 Kč domovské obci za staré dluhy na nájemném. Do té doby žila ve vědomí, že má šanci byt zakoupit (nebo to alespoň chtěla zkusit), neboť takové informace se jí dostalo (nebo si je tak alespoň vysvětlila) v realitní kanceláři, která byty z pověření města prodávala a se kterou jednala.

Paní AA však částku nesplácela a město zaslalo v březnu 2005 soudu návrh na nařízení výkonu rozhodnutí srážkou z důchodu. Soud po dvou měsících žádosti vyhověl a přikázal strhávat z důchodu paní AA kromě zmíněné částky včetně příslušenství (poplatek z prodlení 2,5 promile za každý den prodlení, nejméně však 25 Kč za každý i započatý měsíc prodlení) i náhradu nákladů na řízení ve výši 10.000 Kč a nákladů výkonu rozhodnutí ve výši 6.000 Kč.

Od ledna 2006 byl tedy na důchod paní AA vydán exekuční výměr, což se okamžitě projevilo v omezení možností hradit základní výdaje jako je nájemné a energie. Okamžikem vzniku dluhu na nájemném přišla o možnost privatizovat byt a je tak vystavena riziku prudkého zvýšení nájmu v případě, že ho zprivatizuje jiný zájemce.

Paní AA je dlužníkem dalších institucí a firem, z jejichž strany již vymáhání dluhů začalo nebo je pouze otázkou času. Jedná se o firmy lákající klienty na exkluzivní prezentace svých výrobků spojené s výletem a stravou za nízké ceny (jistě by bylo zajímavé vypracovat studii o metodách prodeje těchto firem a dopadu jejich „výhodných“ nabídek na nízkopříjmové skupiny obyvatel). Dále lze předpokládat, že paní AA nakupovala zboží v nezjištěném množství prostřednictvím úvěrových karet různých společností. Bohužel zdaleka ne ke všem případům je dostupný dostatek údajů, poněvadž klientka se pro pomoc obrací v podstatě až ve chvíli, kdy jí hrozí stíhání nebo když již je pravomocně odsouzena.

Částečně zmapovaným případem je nákup zboží od firmy XY, která začala po čase vymáhat uhrazení zboží přivezeného paní AA na úvěr z „nákupního výletu“. Zboží jí dodnes leží doma nerozbalené. V dubnu 2006 bylo soudem nařízeno exekuční vymáhání jak prodejem majetku, tak srážkou z důchodu. Paní AA se u soudu neúspěšně hájila tím, že se při přebírání zboží domnívala, že jde o výhru. V tomto případě figurují další tři starší Romky z okolí, které se nachází v identické situaci a hrozí jim stejné

postihy z toho, že soud uznal právní nárok firmě XY z uzavřené smlouvy. Lze předpokládat, že vzhledem k rozsudku nad paní AA se k soudu ani nedostaví.

Dalším jevem, který může nečekaně zkomplikovat situaci, je fakt, že některé starší kauzy se vyjeví až se značným zpožděním, kdy o sobě věřitel nedá po prvotních varováních delší dobu vědět a následně dlužná částka neúměrně stoupá kvůli penále. Příkladem je rozhodnutí soudu z října 2005 o vydání platebního rozkazu k zaplacení dluhu za to, že paní AA přečerpala povolený limit na svém bankovním účtu v době mezi říjnem 2002 (kdy byl účet založen) a květnem 2003 (kdy byl účet bankou zrušen pro nesplácení kontokorentu). Přečerpala totiž účet o 3.000 Kč, ačkoliv směla dle smlouvy čerpat do výše minimálního zůstatku 200 Kč. Dluh nesplácela a nereagovala na výzvy banky. Dle soudního rozhodnutí tak měla zaplatit celkovou dlužnou částku (která se díky poplatkům a sankčnímu úroku zvýšila o 1.000 Kč), náklady na soudní řízení a 3% úrok od června 2003 až do zaplacení (tedy nejméně 29 měsíců). Počátkem prosince 2005 byl sepsán návrh splátkového kalendáře na 200 Kč měsíčně. Banka nepřistoupila na klientkou navržený splátkový kalendář s tím, že bude pohledávku vymáhat exekucí (podle zkušeností NNO bývá klienty v takových případech zaplácena pouze jedna či dvě splátky a k exekuci později stejně dochází).

Špatný výsledek kauz není pravidlem. V roce 2004 obdržela paní AA platební výměr od zdravotní pojišťovny, podle nějž měla zaplatit dlužnou částku kolem 1.000 Kč, ovšem s takřka čtyřnásobným penálem z prodlení. Ve spolupráci s pracovníky NNO však uplatnila námitku promlčení, které pojišťovna vyhověla a případ tak byl úspěšně uzavřen. Takovýchto úspěšně vyřešených případů je však neporovnatelně méně, než těch zbývajících.

Shrnutí ekonomické situace: Vdova v důchodu, 7 dětí. Byt, v němž žije, bude brzy prodán. Přes vyřízené stavební spoření a překlenovací úvěr byla vyřazena kvůli starým dluhům na nájemném z možnosti byt od města odkoupit. V současnosti je dlužníkem minimálně tří věřitelů (nejméně 36.000 Kč městu, nespecifikovanou částku firmě XY a nejméně 4.000 Kč bance), přičemž na splácení dluhů má k dispozici pouze důchod. Děti jí nemohou nebo nechtějí finančně pomoci.

2.3.2. První dítě paní AA - syn AB

Nejstarším synem paní AA je padesátiletý AB. Za minulého režimu pracoval jako řidič traktoru ve státním statku, avšak brzy po revoluci byl propuštěn kvůli omezování stavu zaměstnanců. Od té doby je nezaměstnaný a vzhledem k nedostatku další potřebné kvalifikace, věku a bydlišti na špatné adrese (ve dvojím smyslu – jednak je takto jednoznačně vnímáno obyvateli širokého okolí, jednak je reálným determinujícím faktorem izolovanost místa a z toho plynoucí komplikace s dopravou do zaměstnání) je vyhlídka na přerušení dlouhodobé evidence na ÚP mizivá.

Pan AB bydlí s rodinou v bytovce. Město nabídlo obyvatelům domu byty k odprodeji, ovšem rodina pana AB nesplňuje podmínky stanovené městem a nemůže se proto řízení účastnit. Podle privatizačních pravidel jsou v prvním kole upřednostňováni současní obyvatelé (vztahuje se pouze na držitele dekretu a ne na jejich děti), ovšem pouze pokud nemají finanční závazky vůči městu. Pokud dotyčný/á nemá zájem nebo nevyhovují podmínkám, je byt nabídnut jakékoliv fyzické nebo právnické osobě z obce. V posledním kole pak může do privatizace vstoupit kdokoli další. Domy, které jsou v privatizaci, se neopravují, ani pokud jsou v havarijním stavu.

Panu AB bylo podle jeho slov na MěÚ slíbeno, že pokud uhradí dluhy na nájemném, bude si moci byt koupit. Před koncem roku 2004 obdržel soudní příkaz k uhrazení dluhu na nájmu, který včetně penále činil 30.000

Kč a dalších 13.000 jako úhradu za soudní řízení. Pan AB uhradil v dubnu 2005 dluh na nájmu ve výši 12.000 Kč a ve spolupráci s NNO zaslal městu žádost o prominutí penále z dlužného nájemného, v níž zmínil, že penále je značně vyšší než původní dluh, který i přes špatnou finanční situaci rodiny uhradil. Dále podrobně vysvětlil, že rodinné výdaje budou v dohledné době zvýšeny o náklady na učení syna včetně dojíždění. Na dopis nepřišla žadateli žádná odpověď. O zamítnutí žádosti se dozvěděl v září 2005 z městského zpravodaje. Nyní je tedy starý dluh na nájemném zcela uhrazen, ale stále existuje dluh na příslušenství (penále a náklady soudního řízení).

Tím se pan AB dostal do situace, kdy ač se pravděpodobně zadlužil kvůli uhrazení dlužného nájemného (ačkoliv to osobně nepotvrdil, v podstatě neměl jinou možnost, jak se dostat v krátkém čase k takové sumě peněz), nebylo mu to nic platné, neboť stejně nemá prostředky na splnění podmínek vstupu do privatizačního procesu. Město se domohlo uhrazení alespoň části pohledávky, ovšem neochotou k odpuštění penále zmařilo panu AB naději na koupi bytu, v níž nejspíše učinil krok, jehož dopady bude ještě dlouho pociťovat celá rodina. Rodinný rozpočet se dále zatíží, ačkoli již nyní se z něj hradí i jiné dlouhodobé závazky, popisované níže. Protože nákladnou položku tvoří úhrada cestovného pro děti do školy, bude v případě zvětšující se finanční tísně hrozit, že zdroje budou hledány i zde a dojde tak k omezení školní docházky dětí.

Pan AB informoval v květnu 2005 NNO, že obdržel soudní příkaz k zaplacení dlužného pojistného za automobil ve výši 6.000 Kč s 4% úroky od srpna 2002 a k zaplacení nákladů soudního řízení a právního zastoupení celkem za 8.000 Kč. Bylo navrhnuo řešení skrze PMS¹⁵ a

---

¹⁵ PMS - Probační a mediační služba České republiky - dohlíží nad výkonem trestu OPP (obecně prospěšných prací) odsouzeného.

zaslána žádost o splátkový kalendář přímo do pojišťovací společnosti. Další vývoj není znám.

O několik let mladší manželka BB je též dlouhodobě nezaměstnaná. V roce 2005 byla soudem odsouzena za nenahlášený příjem při sběru kovového odpadu, který je popsán níže. Paní BB odmítla nabídku bezplatného právního zastupování v této věci, protože se bála dalších represivních opatření ze strany úřadů. Na této kauze je nepochopitelný fakt, že paní BB byla odsouzena za stejný trestný čin, za který byla před ní odsouzena i paní AD, přičemž právě jí byla přiznána úplná vina za případ. Srozumitelné vysvětlení by snad mohlo být zjištěno jen v případech prostudování všech dokumentů. To není možné, neboť paní BB nevlastní kopii protokolu z policejního výslechu v dané věci.

Shrnutí ekonomické situace: Manželé dlouhodobě nezaměstnaní, 5 dětí. Byt, v němž žijí, bude brzy prodán. Zřejmě došlo k zadlužení kvůli splacení dluhu na nájmu. Dalších 31.000 Kč je na rodině vymáháno jako penále a poplatky za dlužné nájemné. Nejméně 14.000 Kč je vymáháno jako dlužné pojistné za automobil. Zřejmě budou vymáhány i neoprávněně vyplacené dávky ve zmíněné „kauze šrot“. Rodinu velmi zatěžují náklady spojené s dopravou dětí do škol.

2.3.3. Druhé dítě paní AA – syn AC

Druhým synem paní AA, který bydlí s rodinou ve stejné bytovce jako pan AB, je čtyřicetiletý AC, vyučený zedník, který pracoval i po revoluci na státním statku a později u soukromých zemědělců. Již řadu let se nachází v evidenci ÚP. I on má finanční závazky vůči městu a proto není oprávněn k žádosti o koupi bytu do osobního vlastnictví. Dlouhodobě špatnou finanční situaci rodiny zhoršuje i v současnosti vymáhaný nesplácený leasing za osobní automobil.

Pan AC koupil v září 2004 v autobazaru ojetý automobil v ceně 110.000 Kč, přičemž na místě uhradil pětinu ceny hotově (+ 2.000 Kč jako

administrativní poplatek za uzavření smlouvy). Na zbylou sumu byl podepsán úvěr u leasingové společnosti, v němž se zavázal uhradit 60 měsíčních splátek ve výši 4.000 Kč. Smlouvu údajně podepsal dříve, než si vůz osobně vyzkoušel. Při následném odvozu zjistil ještě před opuštěním areálu bazaru závady na chodu auta a proto chtěl smlouvu okamžitě vypovědět. Po zamítnutí žádosti prodejcem zanechal podle svých slov v rozčilení vůz na místě i se smlouvou a klíčky.

O měsíc později poslal pan AC na adresu autobazaru písemnou výpověď smlouvy, v níž jako důvod uvádí, že nebyl seznámen se stavem vozidla před podepsáním smlouvy. Při pozdější návštěvě bazaru mu bylo řečeno, že žádný dopis nebyl obdrženo. Pan AC se vzhledem k tomu, že auto neodebral a neužíval, rozhodl neplatit splátky, k nimž se smluvně zavázal. V listopadu 2004 mu společnost poslala první upomínku za neplacení splátek, v níž ještě nepožadovala žádné úroky z prodlení ani smluvní pokutu. Během zimy navštívili pana AC doma dva muži, kteří se představili jako zástupci leasingové firmy a sháněli se po vozu. Pan AC jim namítl, že vůbec auto z bazaru nevyvezl.

Až v srpnu 2005 kontaktoval pan AC NNO s tím, že je mu vyhrožováno exekucí a že chce podat trestní oznámení na provozovatele autobazaru. Společnosti byla odeslána žádost o splátkový kalendář, na kterou bylo obratem odpovězeno, že jí pro hrubé porušování smlouvy nelze vyhovět a že klient musí okamžitě zaplatit 70.000 Kč. V září 2005 byla z vymáhací firmy odeslána výzva k zaplacení této sumy do jednoho týdne s tím, že poté bude zahájeno soudní řízení o vymožení dluhu. Pan AC zaslal tři týdny poté 500 Kč na účet firmy spolu s potvrzením o evidenci na ÚP.

Od té doby nechce pan AC o případu mluvit a bližší informace o vývoji nejsou známy. K tomuto případu je třeba dodat zkušenost pracovníků NNO o různém „upravování skutečností“ klienty podle toho, jak se jim to

v danou chvíli jeví jako nejvhodnější. Na stejnou otázku tedy může člověk dostat různé odpovědi, což samozřejmě ztěžuje pochopení případu a možnosti následné pomoci.

Shrnutí ekonomické situace: Manželé dlouhodobě nezaměstnaní, 4 děti. Byt, v němž žijí, bude brzy prodán. Je vymáhán dluh ve výši 90.000 Kč.

2.3.4. Třetí dítě paní AA – dcera AD

Třetím dítětem AA je dcera AD, která se do bytovky nastěhovala jako jediná ještě za komunistického režimu, kdy pracovala v rostlinné výrobě na státním statku. Při vzpomínání na tyto časy je na ní patrná nostalgie, neboť podle vlastních slov jí byl byt přidělen v neobvykle krátké době za vynikající pracovní výkony. Rodina si žila dobře, neboť manžel DD pracoval v lesnickém hospodářství. Nyní jsou oba manželé dlouhodobě nezaměstnaní. Na rozdíl od rodiny svého staršího bratra mají možnost vstoupit do privatizace bytu. Zatím zaplatili vstupní poplatek a první splátku.

Špatné rodinné finance příležitostně vylepšoval pan DD tím, že si spolu s dalšími muži půjčoval přívěs za auto a objížděli vesnice a města v okolí a sbírali šrot, který posléze prodávali ve výkupně v obci vzdálené asi 25 km od místa bydliště.

Počátkem roku 2005 byla paní AD předvolána k výslechu na policii ČR (dle jejích slov jí k tomu osobně u ní doma vyzval policista s tím, že důvod se dozví až na místě). Po příchodu na stanici v určený den jí bylo sděleno podezření z trestného činu podvodu, protože jako příjemkyně dávek neoznámila změnu v příjmech společně posuzovaných osob, která nastala nehlášeným příjmem jejího manžela ve výši 65.000 Kč za dobu osmi měsíců v roce 2004. Pro zamlčení této skutečnosti byla paní AD neoprávněně vyplacena dávka ve výši 50.000 Kč.

Paní AD nebyla dle vlastních slov poučena o tom, že nemusí vypovídat proti příbuzným. Oficiální výpověď nemá, neboť si ji z neznalosti vlastních práv nevyžádala. Vyšetřující policisté jí kopii nenabídli. Paní AD tak odešla domů bez vědomí toho, co vlastně podepsala.

Následně byl k výsledku předvolán i její manžel DD, který taktéž neobdržel kopii podepsaných dokumentů. Dozvěděl se, že šetřením PČR ve sběrně surovin bylo zjištěno, že v daném období měl neohlášený příjem, který byl celý připsán jemu, ačkoliv se výjezdů za sběrem účastnili vždy minimálně tři, často však čtyři lidé. Při sběru se navíc popojíždělo po poměrně velkém okruhu ve starém autě s vysokou spotřebou, přičemž materiál se nakonec musel odvézt do sběrný vzdálené od bydliště 25 km. Dalším výdajem byl poplatek za půjčení vleku. Po odečtení těchto vysokých nákladů zůstane nijak vysoký čistý zisk, který se dělil rovným dílem mezi všechny zúčastněné. Protože však pracovník sběrný vyplnil vždy automaticky potvrzení o nákupu na jméno řidiče, byla souhrnná suma vyhodnocena PČR jako důkaz o neoprávněném příjmu jedné rodiny.

Během ledna šli na výsledch i další muži, kteří se na sběru podíleli a ačkoliv údajně nikdo z nich nepopíral svůj podíl na aktivitě ani podíl na příjmu, celá částka zůstala připsána panu DD, neboť na něj byly psány výdajové doklady ve sběrně.

V lednu 2005 byl vydán návrh na potrestání paní AD. Týden na to proběhl soud bez účasti obžalované. Paní AD byla obviněna z neoznámeného příjmu svého manžela ve výši 65.000 Kč, čímž způsobila odboru sociálních věcí příslušného MěÚ škodu ve výši 50.000 Kč. Za trestný čin podvodu byla odsouzena k trestu 8 měsíců odnětí svobody s podmínkou na 3 roky. Není jisté, zda klientka již obdržela podnět k zaplacení částky, neboť o tom nechce hovořit. Paní AD odmítla ze stejných důvodů nabídku na bezplatné právní zastupování, přičemž na kvalitní právní zastupování samozřejmě nebyly prostředky. K soudu se

nedostavila, byla odsouzena v nepřítomnosti. Nezaplacení bude mít za následek další náklady (právní zastupování oprávněného, soudní náklady a penále). Velmi pravděpodobně tak vzniknou vážné finanční problémy, které se promítnou i do dalšího průběhu privatizace bytu, který by tato rodina měla jako jediná možnost koupit.

Manželé mají pět synů, přičemž jeden z nich je mentálně a tělesně postižen poté, co ho při hře srazil vlak projíždějící nedaleko domu. Dítě není způsobilé dopravovat se do školy bez doprovodu dospělého. Kvůli omezené frekvenci veřejné dopravy (spojení jsou pouze brzy ráno tam, pozdě odpoledne zpět) jej vozí do školy otec autem. Auto je proto nutnou součástí života rodiny, neboť alternativou je pouze neúnosně nákladné využívání služeb nelegálních „taxikářů“ z okolí.

V srpnu 2005 bylo odborem dopravy MěÚ rozhodnuto o odnětí řidičského průkazu panu DD na dobu 14 měsíců. Pan DD též dostal pokutu v nezjištěné výši, ovšem podle neověřených informací NNO zatím nebylo zaplaceno nic. O měsíc později byl dotyčný zadržen hlídkou PČR při řízení vozu v obci. Následně mu bylo na policejní stanici sděleno podezření z trestného činu maření výkonu úředního rozhodnutí pro řízení vozu i přes zákaz řízení všech motorových vozidel z rozhodnutí MěÚ. Stejná situace se opakovala o čtrnáct dní později, kdy byl pan DD znovu přistižen při řízení v obci. Zde je nutné upozornit, že byl vždy chycen při řízení za účelem dopravení postiženého syna do školy. Ten samý den vydalo státní zastupitelství návrh na potrestání pana DD za spáchání trestného činu maření výkonu úředního rozhodnutí (týkalo se prvního přistižení při řízení). O čtyři dny později byl pan DD odsouzen k 200 hod. OPP¹⁶ a k zákazu řízení všech motorových vozidel na 18 měsíců. Za další tři dny vydalo státní zastupitelství další návrh na potrestání DD za

---

¹⁶ OPP – Trest obecně prospěšných prací - spočívá v povinnosti odsouzeného odpracovat osobně a bezplatně ve svém volném čase soudem uložený počet hodin (v rozmezí 50-400 hodin) ve prospěch obcí, státních nebo jiných obecně prospěšných institucí. (podle informačního materiálu *Dáme jim šanci?*, www.spj.cz)

spáchání stejného trestného činu (týkalo se druhého přistižení při řízení). Do třetice byl podán stejný návrh ke konci října, neboť pan DD byl znovu zadržen policejní hlídkou v polovině října na komunikaci mimo město. Ačkoli klient tvrdil, že šlo o cestu související s dopravou dítěte do školy, datum vychází na neděli. Posléze klient přehodnotil tvrzení, že šlo o dopravu dítěte do nemocnice. Soud rozhodl o spojení návrhů na potrestání ke společnému projednání a rozhodnutí. Následně byl pan DD odsouzen za pokračující trestný čin maření výkonu úředního rozhodnutí k souhrnnému trestu OPP ve výměře 400 hodin a k zákazu řízení motorových vozidel v trvání tří let. Současně byl soudem zrušen jeho předchozí výrok.

Pan DD informoval pracovníky NNO o celém případě až v listopadu 2005. Vše podle něj začalo v létě 2004, kdy se dopoledne po křtinách, které se konaly v bytě jeho švagrové ve městě v blízkosti policejní stanice, vracel autem domů. Pan DD se domnívá, že si policisté schválně počkali na odjezd účastníků z oslavy, poněvadž kontrola dechu řidičů obvykle není ve městě v sobotu dopoledne prováděna. Při dechové zkoušce mu bylo sděleno naměření zbytkového alkoholu, ovšem trubička mu nebyla ukázána a ani mu nebyla nabídnuta krevní zkouška. Poté prý pan DD podepsal na policejní stanici jakýsi dokument, jehož obsah si přečetl pouze částečně a kopii nedostal. Zpětně si vybavil, že v dokumentu stálo, že odmítl krevní zkoušku. Jindy zase uvedl, že poté co „nafoukal“ zbytkový alkohol, nechala jej policie dále pokračovat v jízdě. Je vidět, že i zde dochází ke změnám „výpovědí“ klienta.

Řidičský průkaz v rodině kromě otce nikdo nemá a ačkoliv si ho manželka začala dělat, musela proces kvůli nedostatku financí pozastavit. Rodině tak hrozí omezení školní docházky dětí.

Shrnutí ekonomické situace: Manželé dlouhodobě nezaměstnaní, 4 děti. Rodina začala splácet byt, o jehož privatizaci mají zájem.

Pravděpodobně budou vymáhány neoprávněně vyplacené dávky ve výši 50.000 Kč. Matka odsouzena s podmínkou na 3 roky, otec k 400 hodinám OPP. Otec tři roky nesmí řídit automobil, kterým vozil do školy postiženého syna. Syn jezdí za doprovodu otce každoročně na ozdravný vícetýdenní pobyt do lázní, což s sebou nese další nárazové výdaje. Měsíční náklady na dopravu dětí do školy hromadnými prostředky činí 2.700 Kč.

Tento údaj považuji za důležitý, neboť po zrušení příspěvků na dopravu se musí tato částka citelně zatěžuje rodinný rozpočet. K tomu je nutné připočítat neustále se opakující vysoké náklady na dojíždění ostatních osob na úřady. Oba druhy nákladů se týkají všech obyvatel bytovky.

2.3.5. Čtvrté dítě paní AA – syn AE

Čtvrtým dítětem AA je syn AE, jehož pozice v rámci rodiny je ojedinělá - je vyučen, v současnosti má zaměstnání a s rodinou žije ve vlastním bytě v jiném městě vzdáleném asi 20 km. Jeho neromská manželka nejeví zájem o kontakt s širší rodinou manžela a snaží se od nich též izolovat jejich dvě děti. O rodině není příliš informací, ale neměla by se potýkat s vážnějšími problémy, snad kromě loni úspěšně vyřešené komplikace se státním občanstvím. (AE měl záznam v rejstříku trestů, k jehož výmazu došlo právě až v loňském roce.)

Shrnutí ekonomické situace: Manželé zaměstnaní, 2 děti. Finanční situace stabilní.

2.3.6. Páté dítě paní AA – dcera AF

Třicetiletá paní AF žije se svým druhem FF a jejich třemi dětmi ve městě v bytě nedaleko své matky. Je dlouhodobě nezaměstnaná. Její druh pracoval přes rok po dlouhodobé evidenci na ÚP v technických službách města. Na jaře 2006 mu byl úvazek přerušen údajně na jeden měsíc, s tím, že poté bude znovu zaměstnán. Dodnes se tak nestalo. Za

zaznamenání stojí, že pracoval v podstatě zadarmo, neboť pobíral minimální mzdu a rodina byla doplácena do životního minima. Pro finanční závazky je rodina vyloučena z možnosti odkupu bytu.

Paní AF byla pravomocně odsouzena pro trestný čin podvodu za uvádění nepravdivých údajů do leasingových smluv. V listopadu 2002 uzavřela leasingovou smlouvu na nákup elektroniky v hodnotě 15.000 Kč, o tři měsíce později pak na 18.000 Kč sporák. Pokaždé uhradila v hotovosti částku kolem 2.000 Kč. Výše trestu není známa.

V říjnu 2004 došla paní AF upomínka, že nezaplatila soudní poplatek 300 Kč. NNO kontaktovala v listopadu 2004 a poplatek byl následně zaplacen. Tato krátká zmínka ukazuje nízkou orientaci dotyčné v běžných záležitostech a z ní vyplývající potřebu pomoci zvenčí.

V srpnu 2004 byla paní AF nařízena soudní exekuce majetku k vymožení povinnosti zaplatit 8.000 Kč (+ 4% úrok z prodlení) komerční společnosti poskytující rychlé půjčky (+ 600 Kč k úhradě nákladů soudního řízení). V červnu 2005 odeslal exekutor dopis žádající uhrazení dlužné částky do tří dnů. Náklady na exekuční řízení v něm byly předběžně vyčísleny na 9.000 Kč. O situaci bylo NNO uvědoměno až posléze synem pana AB. Dle jeho sdělení neměla paní AF v úmyslu nic platit.

Přesto pracovníci NNO sepsali dopis pro exekutora s návrhem žádosti o splátkový kalendář ve výši 200 Kč měsíčně (tuto částku si stanovil povinný), který byl předán rodině. O dalším vývoji nejsou informace, neboť paní EF se pracovníkům NNO záměrně vyhýbá, případně o tom nechce hovořit. Jak tento fakt, tak to, že o kauze bylo NNO záměrně informováno skrze vzdálenějšího příbuzného, svědčí o ambivalentním přístupu dotyčné, která si je jednak vědomá dopadů a potřeby pomoci a jednak se za své jednání stydí a snaží se ho zakrýt a řešení oddálit. Což samozřejmě věci dále komplikuje. Pracovníci NNO jsou postaveni do pozice, kdy jim je jasné, že firma nepřistoupí na navrhovanou splátku 200

Kč měsíčně, ale chtějí vyhovět klientovi a zároveň znají jeho finanční situaci a ví, že skutečně nemůže uvolnit vyšší částku.

Podobně nevyjasněné zůstávají dva případy jejího druha FF, který obdržel v listopadu 2005 poslední výzvu před exekucí, která měla nastat, pokud by do 10 dnů neuhradil nspecifikovaný dluh u leasingové firmy XX ve výši 20.000 Kč. Jedná se o další případ, kdy se klient obrací o pomoc příliš pozdě a navíc nedisponuje potřebnými dokumenty (smlouvou, korespondencí, doklady o uskutečněných platbách apod.). Pan FF není ochoten podat bližší informace ani ústní formou.

Podobným případem je jiný nákup v hodnotě 13.000 Kč v říjnu 2002. Po zaplacení hotovosti 2.000 Kč dostal na zbylou částku úvěr na 12 měsíčních splátek ve výši cca 1.200 Kč (RPSN uvedené ve smlouvě 61,6). V listopadu 2004 byl panu FF odeslán dopis vymahací firmou, v němž byla sdělena poslední šance k uhrazení dluhu 10.000 Kč do počátku prosince 2005, který měl FF vůči leasingové firmě YY. Obrátil se s žádostí o pomoc na NNO, ale vzápětí nabídnutou pomoc odmítl a výslovně si nepřál, aby se firma písemně kontaktovala.

Nejnovější případ vzniku dalších závazků je z loňského roku, kdy si sousedka paní AF stěžovala na MěÚ na znečišťování společných prostor jejím psem. Následně se zjistilo, že pes není přihlášen na MěÚ, k čemuž byla paní AF vyzvána. Zároveň měla uhradit částku cca 500 Kč. Protože tato nebyla uhrazena, město se obrátilo na soud, který přikázal paní AF uhradit částku včetně nákladů na soudní řízení (celkem ve výši 8.000 Kč). Byly vydány exekuční příkazy o provedení exekuce prodejem movitých věcí a srážkami ze mzdy. Na NNO se obrátila paní AF až na jaře letošního roku. V tomto případě mohl více preventivně zapůsobit MěÚ, u něhož v té době pracoval její druh FF v technických službách. Věc se mohla při troše dobré vůle vyřešit na úřadě a částka nemusela být několikanásobně navýšena.

Shrnutí ekonomické situace: Otec byl po dlouhé době přibližně rok v zaměstnání za minimální plat, matka nezaměstnaná, 3 děti. Byt, v němž žijí, bude brzy prodán. Matka odsouzena pro trestný čin podvodu. Na rodině je vymáháno 18.000 Kč firmou poskytující rychlé půjčky, celkem 30.000 Kč od dvou leasingových firem (v sumě nejsou započítané náklady vymahací firmy), 8.000 Kč exekutorem.

2.3.7. Šesté dítě paní AA – syn AG

Předposledním dítětem paní AA je syn AG bydlící v jiném městě vzdáleném asi 30 km. S matkou a sourozenci komunikuje zřídka, pouze u významných rodinných příležitostech (křtiny apod.), poněvadž je na něj vyvíjen tlak od rodiny jeho neromské manželky. Pan AG je, stejně jako manželka, zaměstnán ve firmě tchána, který podniká v zemědělství. Rodina je dobře zabezpečena, manželka však odmítá pomoci manželovým sourozencům či matce a ona ani děti se s příbuznými manžela nestýkají.

Shrnutí ekonomické situace: Manželé zaměstnaní, počet dětí není znám. Finanční situace stabilní.

2.3.8. Sedmé dítě paní AA – dcera AH

Posledním dítětem je dcera AH bydlící v jiném městě vzdáleném asi 70 km. Je vdaná, má tři děti. Příbuzné navštěvuje sporadicky a její návštěvy vyvolají spíše rozruch – vnáší mezi své sourozence nároky „městského“ nákladného života a v rodině jitrí pocit, že je možné si na úvěr pořídit cokoliv a není žádný problém vzít si kvůli tomu půjčku.

Shrnutí ekonomické situace: Zaměstnanost manželů ani finanční situace neznáma, 3 děti. Je pravděpodobné, že oba manželé jsou nezaměstnaní, protože manžel je též Rom a podle neověřených informací je nezaměstnanost Romů v daném městě takřka 100%.

2.4. Nejmladší generace

Popsané podmínky mají pochopitelně dopad i na životy nejmladší generace. Domnívám se, že specifické a polovičaté způsoby řešení, se kterými k problémům přistupují rodiče (částečně snaha o únik před problémem, částečně snaha o jeho řešení, ovšem většinou až když je pozdě; vyhledání pomoci, zároveň však odmítání poskytnout relevantní informace apod.) se budou reprodukovat i na ně. Z celkem osmnácti vnuků a vnuček paní AA od jejích dětí, které zůstaly v lokalitě, dvě ještě nedosáhly školního věku, čtyři navštěvují dřívější zvláštní školu, pět se s problémy drží na základní škole, tři se učí na odborných učilištích a o vzdělání zbývajících čtyřech nemám informace.

Kvůli nízkému věku většiny dětí zatím není možné tento předpoklad potvrdit. Jisté náznaky jsou však již zaznamenatelné na níže popsaných příkladech syna a dcery manželů AB a BB. Obzvláště případ nejstaršího syna CB ukazuje, jak bude i tato generace náchylná k uvíznutí v kruhu problémů spojených s chudobou.

Sedmadvacetiletý CB byl často trestně stíhán za krádeže a bitky, též již prošel výkonem trestu odnětí svobody. Protože nevychází s matkou a s nevlastním otcem, bydlí u sestry a hledá si vlastní bydlení, což je ovšem vzhledem k finanční situaci nereálné. Nemá práci a potýká se závislostí na drogách. Léčbu však odmítá. Často cestuje po celé republice a přespává u starých i nových známých. Dříve pracoval u cirkusů jako pomocný kovář, proto mu bylo pracovníky NNO nabídnuto zajištění kurzu rekvalifikace na kováře. Přestože by tento kurz rád podstoupil, musí počkat na dohodu s PMS, neboť byl odsouzen k výkonu OPP za výtržnictví a pravděpodobně i za jiné opakované delikty.

Dokladem toho, jak se tíživá situace reprodukuje již na čtvrtou generaci, je příběh první dcery manželů AB a BB. Dcera DB si našla neromského druha, s kterým v šestnácti letech otěhotněla. Jeho rodina

byla zásadně proti vztahu a vyhnala ho z domova. Zřejmě i v důsledku toho vyvíjela na DB tlak i její rodina, aby si dítě nechala vzít. S negativní odezvou se DB setkala i u sociální pracovnice, která jí odmítala poskytnout jednorázovou pomoc s tím, že se o ni postará její druh, který je podnikatel (druh pracuje jako lesní dělník, kde je výdělek nejistý, neboť při sezónním charakteru této práce poptávka zdaleka převyšuje v kraji s vysokou nezaměstnaností nabídku a zaměstnavatel si může dovolit snižovat platy). Mladých se ujala babička AA, se kterou bydleli v jedné místnosti. Vztahy s rodinou se zlepšily po narození syna a rodina se přestěhovala do vlastní domácnosti do bytovky nad byt rodičů DB. V jednom domě o dvou vchodech tak již bydlí ve čtyřech bytech tři generace, kterým hrozí zcela zásadní problémy s bydlením.

Tři děti z rodin bydlících v bytovce dojíždějí za učením. Vyřizování finanční pomoci členy NNO ukazuje na zajímavý aspekt životní strategie všech tří rodin: pod proklamovaným přijímáním pomoci od někoho zvenčí se skrývá zcela opačná tendence. Bratru paní DB bylo vyřízeno stipendium na učení na SOU, z čehož je rodina na jednu stranu potěšená, na druhou stranu se pomoci fakticky brání. O důvodech je možné se pouze dohadovat. Kromě jistého studu si rodiče zřejmě nepřejí, aby na ně bylo pohlíženo jako na neschopné. Podobná reakce nastala i u manželů AC a CC, jejichž dcera též dojíždí za učením. Rodiče nabízenou pomoc odmítají s tím, že nechtějí, aby jejich dcera byla označena jako „cikánka z chudé rodiny“. Do třetice se stejně zachovali i rodiče AD a DD, kteří jevíli zájem o vyřízení příspěvků na dopravu pro syna dojíždějícího za učením, ovšem připravenou žádost nikdy nepodali.

O vnucích a vnučkách od dětí paní AA, které se odstěhovaly mimo lokalitu, nemám podrobnější informace.

2.5. Náznak ekonomické situace dalších příbuzných

Zaznamenání hodný je ojedinělý postoj nového majitele jedné bytovky, která je podobná bytovce dosud popisované a nachází se nedaleko od ní. Dům je již léta v soukromém vlastnictví, ovšem původní majitel vybírající neodpovídající nájem dům prodal, i díky nátlaku NNO, člověku, který se překvapivě začal o dům starat. Stal se tak první osobou, která do domu investovala peníze za posledních mnoho let – nakoupil obyvatelům barvy na vymalování společných prostor, osadil vchodové dveře a chystá se vyměnit bojler. To vše zatím bez zvýšení nájmu. Nájemní smlouvy se ovšem podepisují půlročně.

Koncem dubna 2006 se do domu přistěhoval bratr paní AA s dvacetiletou dcerou. K odchodu z nepoměrně pohodlnějšího městského prostředí do izolovaného domu u silnice v polích je vedly finanční důvody.

III. KAPITOLA

3. Analýza situace rodiny

V poslední kapitole jsou vyhodnoceny získané informace.

3.1. Faktické rozdělení širší rodiny na dvě části

Při popisu situace celé širší rodiny se ukázal zajímavý fakt - děti paní AA se dělí na dvě odlišné skupiny, z nichž každá vykazuje několik společných charakteristik. V první kapitole jsem vymezil marginalizaci jako svým způsobem zastřešující pojem pro různé formy vyloučení občanů. Porovnání těch forem vyloučení, které jsem označil za klíčové, jasně ukazuje výraznou marginální situaci jedné části rodiny oproti celkem „standardnímu“ postavení druhé části rodiny (alespoň dvou ze tří nukleárních rodin).

Nukleární rodiny čtyř sourozenců bydlících spolu s matkou v lokalitě se potýkají s podobnými problémy, které stále více snižují jejich ekonomickou úroveň. Naopak nejméně dva ze tří sourozenců, kteří se z lokality odstěhovali, jsou dle dostupných informací zabezpečeni finančně mnohem lépe. Nedostatek ověřených faktů sice může tyto závěry zkreslit, ovšem i těch několik známých informací (vlastní nemovitosti, jsou zaměstnání, apod.) má dostatečnou vypovídací hodnotu.

Přes toto omezení se domnívám, že na vyšším materiálním zabezpečení rodin AE a AG mají velký podíl dva faktory: 1. oproštění od determinujících podmínek vyloučené lokality – kontakt s „běžným světem“ se časem projeví zvýšením celkového přehledu a právního povědomí, což působí jako prevence unáhlených a nesmyslných rozhodnutí; 2. předpokládané lepší materiální zázemí ze strany příbuzenstva od jejich neromských manželek (pořízení vlastního bydlení). Přiřazení manželé si ekonomicky polepšili za cenu omezení styků s pokrevními příbuznými.

Též předpokládám, že odchod z lokality nutí k vyšší odpovědnosti za své jednání, protože se dotyční nemohou spolehnout na rodinné zázemí „na dosah“. Tento fakt nejspíš nehraje roli u rodin synů AE a AG (které se z přání neromských příbuzných s ostatními nestýkají), ale mohl by mít dopad u rodiny dcery AH. K důslednějším závěrům je zapotřebí důkladně prozkoumat nejen subjektivní faktory v rodinách, ale i porovnat dané objektivní faktory, jako je např. míra nezaměstnanosti ve městech, možnosti dojíždění za prací apod.

Za podrobnější analýzu jistě stojí data o pěti domácnostech v lokalitě, jejichž členové bydlí ve městě nebo v bytovce za městem. Z předchozího popisu je patrné, že jejich situace i problémy, s nimiž se potýkají, jsou si velmi podobné. Přesnější závěrů bude dosaženo vyhodnocením informací na základě klasifikace vyloučení podané v první kapitole.

3.1.1. Sociální vyloučení rodiny

Srovnáním charakteristik sociálního vyloučení s popisem rodiny docházím opět k tomu, že je nutné rozlišovat mezi částí rodiny žijící v lokalitě (pracovně ji nazvu jako „rodiny L“) a zbylými členy bydlícími mimo lokalitu (s pracovním názvem „rodiny M“). Jednotlivé charakteristiky ukazují odlišnost postavení obou částí rodin.

1. Ztráta bydlení a život v provizoriu – není pravda, že by se všechny „rodiny L“ dostaly do současného typu bydlení nedobrovolně, ale zároveň platí, že získání jiného standardního bydlení je pro ně vzhledem k ekonomické situaci nemožné (x rodiny AE a AG bydlí ve vlastních bytech; u rodiny AH nevím);

2. Past chudoby – pro „rodiny L“ bezzbytku platí, že dlouhodobá nezaměstnanost má negativní důsledky (ztráta sebevědomí, pocitu užitečnosti, disciplíny apod.) na starší i mladší generace, přičemž šance na vytvoření pracovních návyků a zvýšení rodinných příjmů skrze zaměstnání jsou mizivé (x v rodinách AE a AG pracují oba rodiče; u rodiny AH nevím);

3. Lichva – ačkoli nemám údaje o míře zadlužení „rodin L“ v důsledku půjčování hotovosti, je tato strategie nejpravděpodobnějším řešením problémů (x materiální zabezpečení rodin AE a AG neposkytuje důvod pro takové jednání; u rodiny AH nevím, ale vzhledem k údajnému „světáckému“ vystupování nelze využívání těchto služeb vyloučit);

4. Vzdělání – přestože se překvapivě nepotvrdilo, že by většina dětí z „rodin L“ docházela do speciální školy, celková úroveň vzdělání je hluboce podprůměrná (o studiu dětí v „rodinách M“ nemám informace);

5. Nízké právní povědomí je prokázaným faktorem vzniku leckdy zbytečných problémů příslušníků „rodin L“ (u „rodin M“ nemám informace);

6. K charakteristice „bezvýchodnost situace a z ní vyplývající pocity frustrace vedou často k rezignaci, lhostejnosti nebo sociálně patologickému chování“ se mohu těžko vyjadřovat bez dlouhodobějšího pobytu; při vědomí povrchnosti mého krátkého pozorování se domnívám, že i tyto pocity a reakce se v „rodinách L“ vyskytují - materiály NNO jejich výskyt jasně potvrzují (o „rodinách M“ nemám informace).

7. Další specifické problémy – jednou byl v lokalitě zaznamenán problém s nabytím českého občanství, který se podařilo vyřešit. Specifickým problémem je rovněž angažmá zmíněného trestaného rasistického násilníka s vazbami na MěÚ, který má velký zájem na skoupení bytů. Taktéž snaha o koupení celé bytovky ze strany podnikatele opravujícího přilehlý hotel představuje pro místní obyvatele velký problém (nemám informace o podobných specifických problémech „rodin M“).

Při shrnutí se ukazuje, že „**rodiny L**“ **splňují ve všech sedmi bodech charakteristiky sociálního vyloučení**. U rodin AE a AG podmínky ve třech případech splněny nejsou, k ostatním není dostupný dostatek informací. Nejsem si však vědom žádných důvodů, kvůli nimž by měly být zbylé čtyři body platné. U rodiny AH nechci činit kvůli naprostému nedostatku informací žádné závěry. Celkově lze říci (neboť rodiny AE a AG tvoří početní většinu „rodin M“), že „**rodiny M**“ **nesplňují charakteristiky sociálního vyloučení**. Ačkoliv je toto tvrzení velmi obecné a je vyvozené z naprosto nedostačujících informací, pro účel srovnání komplexních situací obou částí sledované širší rodiny jej považuji za relevantní.

3.1.2. Prostorové vyloučení rodiny

V této otázce nemohu srovnávat mezi oběma částmi širší rodiny, neboť znám podmínky bydlení pouze u „rodin L“. I v této části rodiny nalezneme rozdíly. Zatímco matka AA a její dcera AF stále bydlí v centru města, její další tři děti s rodinami žijí v izolované bytovce. Umístění je

přímo učebnicovým příkladem prostorového vyloučení – starý panelový dům, v jehož sousedství se nachází pouze stavení upravované na hotel, stojící pod svahem u železniční trati, oddělený od nejbližšího většího lidského sídliště pásmem luk, polí a lesů.

Přestože bytovka není ubytovnou pro neplatiče a ne všichni její obyvatelé se do ní byli vystěhováni z města z důvodu dluhu na nájmu, dnes již nejen její umístění, ale i její stav z ní činí marginální místo, kde obyvatelé žijí z nutnosti, protože nemají kam jít.

Jak již bylo řečeno, „rodiny M“ bydlí z větší části zajištěněji - rodiny AE a AG jsou vlastníky nemovitostí. Odlišná situace může být pouze u rodiny AH, o níž nemám informace.

Ačkoli jsou všechny „rodiny L“ vyloučené sociálně, k prostorovému vyloučení zatím došlo jen u čtyř domácností. Kromě rodin tří dětí paní AA má nově vlastní domácnost i dcera pana AB s malým synem. V podmínkách prostorového vyloučení tak žijí již tři generace jednoho rodu.

3.1.3. Ekonomické vyloučení rodiny

Ekonomické vyloučení, nebo-li odtrženost od zdrojů obživy obvyklých ve společnosti a omezený přístup ke službám, je zcela jasným faktem u všech „rodin L“. Důkazem budiž dlouhodobá nezaměstnanost všech manželů s výjimkou pana FF, kterému se po dlouhém období bez práce podařilo před rokem najít výdělek u technických služeb města (nyní je však zaměstnanecký poměr přerušen). Z nezaměstnanosti se vzhledem k objektivním podmínkám v širokém okolí stává (či již stala) faktická nezaměstnatelnost, která se přenáší na další generace. Proces reprodukce chudoby je již skutečností.

O ekonomickém vyloučení naopak nemůže být řeč minimálně u dvou „rodin M“ (rodin AE a AG) – všichni rodiče jsou zaměstnaní. Ekonomický stav rodiny AH neznám.

Trochu jiná situace je u paní AA, která pobírá starobní důchod a není tedy v tomto směru odtržena od ekonomických zdrojů o nic více než jiný důchodce.

3.2. Úvaha nad problémy obyvatel lokality

Při zvažování příčin popsaných problémů je těžké rozeznat, zda jde o neznalost, neuvědomování si důsledků, neochotu či neschopnost promyslet si věci dopředu a dohlédnout dopadů svého jednání, naivitu, zbrklou, hloupost či prostě smůlu. Nejspíše ode všeho trochu. Každý problém je jiný a vzniká za jiných okolností. Pohnutky jsou tedy různé a nelze je generalizovat. Z jiného důvodu si kupuje vdova v důchodu na úvěr sadu předražených hrnců, z jiného důvodu porušuje vědomě otec zákaz řízení (který mu byl udělen za řízení pod vlivem alkoholu), když veze nemohoucího syna do školy a v jiné situaci je další otec, který se snaží přilepšit rodině prodejem sesbíraného nepotřebného odpadu.

V důsledku však i malé prohřešky vyústí (často díky liknavosti dotyčných orgánů nebo z důvodu represivního pojetí vymáhání práva) v tresty, které se sice i podprůměrně zabezpečenému občanovi mohou zdát jako snesitelné, ale pro takto nízkopříjmovou skupinu obyvatel bývají neúměrně vysoké a mohou působit jako pověstný kamínek strhávající nezastavitelnou lavinu. Po roztočené spirále člověk velmi snadno sklouzne dolů, ovšem o poznání hůře se vrací zpět.

Ať již jsou pohnutky jakékoliv, jisté je, že řada výdajů je naprosto zbytečných a vůbec nemusely vzniknout. Typickým příkladem je odebrání knihy panem FF, který ovšem posléze nevěnoval pozornost tomu, aby knihu zaplatil a začal to řešit až ve chvíli, kdy mu přišla výzva od vymahací firmy. V tu chvíli však již stouply náklady z původních 300 Kč na 700 Kč,

příčemž se každým dnem zvyšovaly o úroky. Přestože bylo možné požádat o splátkový kalendář, klient nebyl ochoten spolupracovat s NNO a tím termín promeškal.

V kauzách se ukazuje i nedostatečně cvičená vůle dlouhodobě nezaměstnaných lidí, kteří žijí v naprosto odlišných podmínkách a ve zcela jiném denním tempu než pracující člověk zvyklý na pravidelný rytmus. Ukázkou takové neschopnosti dotahovat věci do konce je snaha pana FF pořídit si řidičský průkaz, přestože má značné problémy se čtením a psaním. Po několikerých placených neúspěšných pokusech o složení písemných testů v autoškole vyplnil v přítomnosti členů NNO další zkušební test, z kterého jasně vyplynulo, že vybírá odpovědi zcela náhodně. Přes nabídku pomoci s přípravou další pokusy vzdal, čímž byl promarněn nemalý poplatek za autoškolu.

Tyto příklady dokazují, že nelze ze všeho vinit negativní neovlivnitelné danosti. I v každodenním životě za takových podmínek lze jistě ušetřit, přinejmenším efektivnější organizací některých aktivit. Např. několikeré otočení auta na nákup drobných ingrediencí na vaření, kterého jsem byl svědkem během přibližně tří hodin, lze zajisté považovat za nadbytečný luxus, kterému by bylo možné předcházet při pozornějším promýšlení každodenních aktivit. Druhou stranou této věci je to, že tyto „dovážky“ jsou vítanou možností přivýdělku pro řidiče, což však nic nemění na skutečnosti, že lze celkem snadno zkoordinovat větší nákup pro více domácností.

Další věcí je otázka nezbytnosti nákupu rozličných věcí. Pozornému návštěvníkovi domácností musí zákonitě vyvstat otázka, zda totožné a evidentně nové ledničky (případně pračky či audiotechnika), byly opravdu tak potřebné, že stálo za to se kvůli nim zadlužit, případně riskovat trestní řízení.

Zásadním limitujícím faktorem pro účinnou pomoc klientům v době, kdy je to ještě alespoň částečně možné, jsou samotné strategie jejich jednání. Ačkoliv je jim komplexní pomoc nabízena průběžně a zdarma, včetně asistence při jednání s úřady, soudy apod., klienti se zpravidla obrací na NNO (pokud se své problémy nesnaží přímo zatajit) až v případech, kdy je již pozdě i na případná odvolání. Klienti často též nedisponují potřebnými dokumenty, nebo je zapírají. Účinnému řešení problémů nenapomáhají ani změny jejich výpovědí. Též se stává, že klienti ani nepřijdou na sjednanou schůzku, která by pro ně mohla mít klíčový význam.

Zcela samostatnou kapitolou je postoj města. Zdá se, že u této rodiny došlo k popisovanému nežádoucímu jednání ze strany úředníků, kteří neplnili náležitě své povinnosti správce majetku a nevyužili všech prostředků k tomu, aby dlužné nájemné začalo být spláceno hned po zaznamenání vzniku dluhu. Tím mohlo dojít k růstu dluhu, který byl poté vymáhán soudně, čímž narostl o soudní poplatky do výše, kdy fakticky vyřadil nájemníky z možnosti privatizace. Toto je v podstatě neověřitelná domněnka, ovšem město tak může postupovat schválně, aby se nežádoucích občanů zbavilo nadobro. Stejně tak je z hlediska zákona nenapadnutelné rozhodnutí MěÚ o tom, že neodpustilo panu AB penále za dlužné nájemné, ačkoliv projevil snahu a dluh samotný uhradil, ale myslím, že by neškodilo zohlednit i fakt, že v té době nastupoval syn do učení (což by mělo být považováno za úspěch a podporováno), z čehož plynou dodatečné náklady na rodinnou kasu. Splácením penále je další vzdělávání chlapce ohroženo. Přitom kromě něj jsou dnes v učení již jen dvě další děti z celkem čtyř domácností.

Opět nedokazatelný je předpoklad, že podnět ke stíhání v „kauze šrot“ vzešel nejspíše od sociální pracovnice MěÚ. Pakliže je tomu tak, pak je vskutku hrozivé, že ti, kdo jsou z veřejných peněz placeni za pomoc lidem v tísní, působí pro ně spíše jako nebezpečí. Místo co by exkluzi těchto lidí

řešili, sami k ní ještě přispívají, čímž jistě nenaplnují účel vynaložených prostředků. Ať již vzešlo udání od kohokoliv, kriminalizovat lidi za dané situace pro několik vydělaných tisícikorun za rok mi připadá kontraproduktivní¹⁷. Zkušenost z lokality však jasně ukazuje na význam „lidského faktoru“. Po nástupu nové sociální pracovnice totiž došlo k výraznému zlepšení komunikace mezi úřadem a klienty. Nahrazení autoritativnosti empatií přineslo významný posun, který by mohl obyvatelům lokality značně v budoucnu pomoci.

3.3. Možné scénáře dalšího vývoje

V citované odborné literatuře bylo dostatečně prokázáno, že sociální vyloučení je jev, který zasahuje lidský život komplexně a dotyčné stahuje do uzavřeného kruhu, který je velmi těžké rozetnout. K posouzení možností překonání sociálního vyloučení je třeba zhodnotit možnosti překonání vyloučení prostorového (1) a ekonomického (2), které jsou k tomu podmínkou.

1. Klíčovou otázkou je bydlení. Je velmi pravděpodobné, že po dokončení procesu privatizace nebude nikdo z členů rodiny v lokalitě vlastníkem bytu, v němž dosud bydlel (již nyní vyhovuje podmínkám privatizace pouze rodina paní AD, u které je ovšem velké riziko, že pro závazky nebude schopná ve splácení pokračovat). Je takřka jisté, že se byty budou snažit koupit cizí lidé (výhodnost a nízká rizikovost takových investic je známým faktem¹⁸). V daném případě představuje jasné nebezpečí zmiňovaný zájemce o byty.

Je třeba rozlišit oba typy bydlení v lokalitě, v nichž bydlí sledované rodiny, a z nich vyplývající odlišné motivy potenciálních kupců.

---

¹⁷ Tuto problematiku by jistě stálo za to podrobněji rozebrat s ohledem na zákon č. 402/2001 Sb. o státní sociální podpoře a na zákon č. 140/1994 Sb. o sociálním zabezpečení. Vzhledem ke složitosti problematiky by se však nejspíše jednalo o téma na samostatnou práci.

¹⁸ Viz. např. článek Kyša, L.: Jak zbohatnout na Romech. Magazín Právo, 29.10.2005.

Prvním typem jsou byty ve staré kamenné zástavbě v centru města (kde bydlí paní AA a její dcera AF), které jsou sice v současnosti ve velmi špatném stavu (a město zatím nepatří k cílům turistů), ale mohly by se stát výhodnou investicí do budoucna vzhledem k blízkosti hranic a turisticky atraktivních míst. Každopádně jsou investicí v tom smyslu, že jejich obyvatelé pravděpodobně budou muset přistoupit na placení vyššího nájemného, protože nemají jinou alternativu.

Zcela odlišné jsou byty v osamocené panelové bytovce za městem, což však neznamená i zcela odlišné motivy případných kupců. Motiv vysokého výdělku na předraženém nájemném zneužívající faktu, že obyvatelé nemají kam odejít, je totožný. Velmi silný motiv má však i podnikatel, který v těsném sousedství s bytovkou opravuje starý statek na hotel, a který se nechal slyšet, že se „cikánů zbaví“. Cena domu není překážkou, protože koupit celý dům o dvou vchodech je v silách průměrně zaopatřeného občana, neboť „malý panelák“ v bíděm stavbu mimo jakoukoliv zástavbu je takřka neprodejný (kromě zmíněných extrémních případů) a cena celého domu je několikrát nižší než malý byt ve středně velkém městě.

Od pesimistických vyhlídek v oblasti bydlení se odvíjí i všechny další dimenze života. Vynechám-li nejhorší scénář, podle nějž přijde rodina o bydlení úplně, zůstane verze zvýšení výdajů na zaplacení nájmu. Dopad na zhoršení kvality života bude přímo úměrný navýšení nájmu za byt. Lze očekávat, že rezervy se budou hledat v položkách, jako je školní jízdné (nejen) těch dětí, které již splnily povinnou školní docházku. Případné přerušení studia (učňovského) odsoudí k obdobnému přežívání i děti a naděje na zlepšení situace se tak odsune o další generaci.

Většina klientů navíc vzhledem k nízkému vzdělání a mizivé orientaci v právních záležitostech není schopna domyslet důsledky svých rozhodnutí. V popisovaném případě dluhy vznikají nebo jsou vymáhány

v nejméně vhodné situaci, kdy majitel (město) má zájem o prodej těchto bytů a nájemci tak mohou získat byt za cenu, jejíž výhodnost se bude ztěžít znovu opakovat. Proto lze očekávat výrazné a dlouhodobé zhoršování ekonomické situace těchto lidí, které se odrazí zejména v oblasti bydlení, ale následně i v dalších dimenzích života.

Neschopnost orientace v právních záležitostech je charakteristická pro všechny romské obyvatele lokality, což má dopad v tom, že bez okolků a ze strachu před represemi podepíší leccos, o čem nemají přesnou informaci. To platí jen pro výpovědi před úřady nebo na policii. Mnohem opatrnější jsou paradoxně vůči jiným subjektům, které jim nabízí pomoc, např. vůči NNO.

2. Podle mého názoru není žádný důvod domnívat se, že se v blízké budoucnosti změní nezaměstnanost v rodinách. Nijak výrazně se nelepšící celková situace v kraji ztěžít umožní náhlý vzestup nekvalifikovaných dlouhodobě nezaměstnaných. Nutno dodat, že ani oni sami neusilují o zvýšení kvalifikace. S ohledem na popsané a neustále se kumulující problémy každé z rodin (jejichž řešení v rámci omezených prostředků je náročné jak časově, tak psychicky) je také pochopitelné, že klesá i motivace lidí ke změně a ke zvyšování své odbornosti.

Jedinou šancí, jak si vydělat větší peníze bez odevzdání se kriminální činnosti, vidím v odchodu za prací do ciziny. Zatím nikdo z nich takovou cestu nepodnikl a ani o tom neuvažuje. Kromě faktu, že obyvatelé neovládají cizí jazyk, existuje několik dalších, těžko překonatelných překážek. Na prvním místě je strach z neznámého – tito lidé nemají s ničím podobným nejmenší zkušenost a nemají ponětí, jak by v takovém případě měli postupovat. Dalším omezením je absolutní nedostatek finančních prostředků. V neposlední řadě je překážkou jejich chování determinované životem v extrémních podmínkách – život v ghettu se řídí jinými pravidly, která se často neslučují s tím, co většinová společnost

považuje za „slušné chování“. Příkladem budiž impulzivnost při řešení nenadálých problémů.

S dalším ekonomickým poklesem je pevně spjata hrozba půjčování peněz legální či nelegální cestou. K tomu paradoxně napomůže i represivní přístup orgánů veřejné správy uplatněný v „kauze šrot“. Takoveto malé nelegální přivýdělky totiž mohou být efektivní pojistkou před nutností zadlužení se za zničujících podmínek. Troufám si tvrdit, že práce načerno v takto malém rozsahu je pro společnost méně nebezpečná, než celé skupiny v zajetí nejrůznějších lichvářů a podobných „podnikatelů“, které mohou ze zoufalství a z donucení napáchat mnohem horší škody. Pro odpovědné orgány je však takový argument pochopitelně nepřijatelný.

Je pravděpodobné, že se v blízké době naplno projeví důsledky dosud skrytých jevů. Na prvním místě jde o zřejmě dosti rozšířené úvěrové podvody, kdy je zfalšován doklad o zaměstnání¹⁹. V minulosti došlo k případům, kdy byla na zfalšované potvrzení o zaměstnání podepsána leasingová smlouva, dotyčný obdržel hotovost v hodnotě 1/7 částky, na kterou se upsal a „obchodníkovi“ zůstala dotyčná věc v obchodě pro další prodej. Dluh byl později vymáhán na dlužníkovi leasingovou firmou a obchodníkovi zůstal čistý zisk. Dlužník však kvůli neschopnosti vidět následky musel kvůli malé počáteční hotovosti v řádu tisíců splácet dluh o řád vyšší.

Dalším rozšířeným problémem je též již popsany využívání smluv „mobil za korunu“. Tento způsob ekonomického vytěžování vyloučených lidí je přes nesmírnou nemorálnost neobyčejně efektivní. Předpokládám, že podobná činnost zneužívající zoufalství lidí, případně jejich nevědomosti či nepozornosti, je provozována lidmi, kteří jsou velmi dobře informováni o situaci v takových lokalitách. Každá nová forma takového

---

¹⁹ Mechanismus je totožný s ostravskými případy popsány výše V. Šarochem.

„podnikání“ se musí nutně rychle rozšířit po podobných lokalitách po celé republice, aby nedošlo k předčasnému „úniku“ varovných informací mezi oběťmi a jejich příbuznými v jiných lokalitách. Proto mezi skutkem a vymáháním proběhne obvykle řada měsíců, někdy i let. Je totiž předvídatelné, že exekuce budou působit jako varování pro ostatní.

Na druhou stranu může dojít k „obchodu“ i s dlužníkovým vědomím všech následků, a to jednoduše z donucení zoufalou situací. Kromě obchodů s těmito produkty či službami a kromě úvěrových podvodů je nesmírně výnosnou investicí pro takto smýšlející „podnikatele“ nákup nemovitostí v těchto lokalitách a jejich následný pronájem. Poměr mezi směšně nízkou prodejní cenou a měsíčně vybíranou takřka libovolnou částkou obvykle zaručuje vysokou návratnost investice.

Problematické pořizování nových domácích přístrojů typu ledničky, pračky nebo televize bylo též zmíněno. Ani tento způsob získávání finančních prostředků není ve sledované lokalitě neznámý. Jeho rozsah je ztěží odhadnutelný, neboť klienti se s ním z pochopitelných důvodů příliš nechlubí. Též je však pravděpodobné, že si často nejsou vědomi toho, že podepsáním smlouvy na televizor či pračku se dopouští trestného činu, pokud jim příslušná potvrzení vybaví někdo jiný. Omezení problému by tak jistě přispěla lepší informovanost o nebezpečích podpisů smluv tohoto typu. Následky všech těchto kroků se budou kumulovat a výrazným způsobem zhoršovat stávající situaci.

Možné scénáře se tedy omezují na několik odstínů pesimistických předpovědí. S ohledem na popsané faktory musím bohužel vyjádřit přesvědčení, že šance na obrácení trendu klesající životní úrovně této širší rodiny je malá. Neberu-li v úvahu nepravděpodobné jednorázové příjmy typu výhra v loterii, nevidím možné zdroje, od nichž by se bylo možné odrazit.

Pokud tedy není možné překonat prostorové a ekonomické vyloučení, není reálné uvažovat o vymanění se z vyloučení sociálního. Důkazem prohlubování tohoto jevu je degradace vztahů nejen mezi sousedy nepřibuznými, ale již i mezi jednotlivými nukleárními rodinami. Dřívější solidárnost mezi příbuznými citelně klesá. Výjimkou nejsou ani situace, kdy rodina disponující automobilem účtuje menší sazby za jeho zapůjčení za účelem nákupu apod. jiným blízkým příbuzným.

Vzhledem k tomu, že všichni obyvatelé lokality jsou závislí na pravidelně přidělované státní pomoci, dochází každý měsíc k situaci, kdy jednoduše nejsou prostředky ani na nákup potravin. V tomto „čase hladu“ jsou ve snaze nasytit alespoň děti vyžadovány úhrady menších dluhů (většinou jde o „odměny“ za drobné služby právě typu zapůjčení automobilu) od příbuzných či sousedů v lokalitě. Tak nastávají rozmíšky i mezi blízkými příbuznými, které bývají čím dál častěji doprovázeny fyzickou agresí. V silně stresových situacích způsobených horšícími se podmínkami pak logicky roste i agresivita a hrozí dlouhodobé narušení mezilidských vztahů. Až jednou dojde k překročení nepsaných mezí, přijdou obyvatelé o to nejcennější, co jim ještě zbývá.

ZÁVĚR

Na příkladu několika příbuzensky spjatých nukleárních rodin, z nichž většina bydlí velmi blízko sebe, jsem ukázal, že současná ekonomická situace řady lidí bydlících v sociálně vyloučených místech je velmi špatná a stále se zhoršuje. Zásadní a alarmující je však zjištění, že v daném případě existuje velmi malá naděje, že by tito lidé dokázali dlouhodobě neudržitelný trend zvrátit svépomocí sami. V tomto jim nemůže pomoci ani širší příbuzenská síť, neboť ti, s nimiž udržují dobré vztahy, jsou na tom podobně jako oni sami a těch několik členů rodiny, kteří z různých důvodů dosáhli vyššího ekonomického statutu, není příliš ochotných pomoci svým

příbuzným v nouzi a žijí i mimo jejich možnosti každodenního osobního kontaktu.

K jednotlivým hypotézám popsaným v úvodu mohu dodat:

1. Ta část širší romské rodiny, která žije pospolu v lokalitě, se nachází ve stavu sociálního vyloučení dle definic současné odborné literatury.

Ano. Tato hypotéza se ukázala jako zcela pravdivá, jak je podrobně prokázáno v bodě 3.1.1.

2. Není v silách samotných aktérů se z této situace dostat bez pomoci zvenčí.

Ano. Získaná fakta jasně prokázala pravdivost této hypotézy. Všichni členové čtyř generací se nachází v totožné bezvýhodné situaci, v níž se potýkají s podobnými problémy. Vzhledem k omezeným možnostem a k odpírání pomoci ze strany lépe zabezpečené části rodiny se nemají šanci z této pasti svépomocí dostat.

3. Řešení spočívá v aktivní pomoci potřebným.

Ano. Platnost předešlé hypotézy dokazuje, že konstruktivní řešení situace se neobejde bez pomoci zvenčí. Řešení však nespočívá v represi nebo v přesunutí odpovědnosti na jiné subjekty (na příští politické zastoupení obce; na soukromý nebo neziskový sektor), ale v aktivní pomoci potřebným. Tato pomoc by měla zprostředkována tak, aby se do ní mohli aktivně zapojit zejména ti, jichž se týká. Tím bude zvýšena jejich sebedůvěra a překonána letargie, do níž se v současnosti propadají.

Nejčastěji navrhovaným řešením citovaných autorů je podpora terénní sociální práce²⁰. Ta může např. významně posílit prevenci v komunitě před lichvou dlouhodobým a průběžným pomáháním klientovi,

---

²⁰ Silné a slabé stránky této formy pomoci jsou diskutovány např. v *Úvodu do terénní sociální práce*. Drom, Brno, 2002.

monitorováním praktik lichvářů, účinným varováním klientů před využíváním jejich služeb, pomocí s vytvářením úsporného rodinného rozpočtu klienta, a dle potřeby spoluprací s dalšími institucemi. (Podle Jiránek, R., 2002: 10)

H. Balabánová doporučuje dodržování principu průchodnosti romské lokality ven i dovnitř skrze důsledný individuální přístup k občanovi/rodině; podporu TSP a NNO; propojování práce NNO a města; vypracování dlouhodobého strategického plánu města; rozšíření využívání možnosti oddluženého bydlení (občan začne platit nájemné a odpracovává dluh formou VPP, přičemž penále je mu po čase odpuštěno); vybudování provozování podporovaného bydlení a záchytného sociálního bydlení obcemi. (podle Balabánová, H., 2003)

V. Pelíšková vyzývá k aktivní pomoci Romům, která je pro celou společnost levnější a výhodnější, než případné řešení otevřené sociální patologie. „*Společnost musí bojovat proti chudobě a sociálnímu vyloučení, aby chránila sama sebe.*“ (Pelíšková, V. In Víšek, P (ed.), 2000: 16) Romy řadí ke skupinám lidí, „*kteřé jsou znevýhodněny v přístupu k přiměřenému bydlení a které je potřeba výrazněji podporovat*“. (Pelíšková, V. In Víšek, P (ed.), 2000: 15) Znevýhodnění vidí ve dvou rovinách příčin: sociální (nedostatek financí, někdy se objevující sociálně patologické chování) a etnická (apriorní nedůvěra či přímo odmítání majoritou).

K reflexi významu vstřícnějšího přístupu dochází i ze strany Policie ČR²¹.

Konkrétní řešení problému zadlužování bylo navrženo v pilotním projektu Nouzového sociálního fondu, jehož ideou je pružné a variabilní poskytování bezúročných půjček vedoucí k omezení využívání služeb lichvářů²².

²¹ Více viz. Doporučení ve zprávě o výzkumu kriminality v sociálně vyloučených lokalitách. MV ČR, 2006.

²² Více viz. *Mikrofinance a snižování chudoby. Nouzový sociální fond.* 2002.

Nadějně vyhlídky vzbuzuje i zákon o úpadku fyzických osob, podle něž by dlužníkovi po dobu pěti let zůstávalo jen životní minimum, přičemž ostatní příjmy by se strhávaly na splácení půjček. Pokud by celých pět let splácel řádně, zbytek dluhu by byl smazán.

Nejefektivnější cestu vidím v rozsáhlé spolupráci všech odpovědných orgánů veřejné správy i samosprávy²³. Předpokladem úspěchu je pak „investice do lidských zdrojů“, nebo-li důkladné seznámení dotyčných pracovníků s prostředím sociálně vyloučených lokalit a se specifiky jednání jejich obyvatel.

Za nezbytné považuji i vytvoření strategií na zvýšení právního povědomí vyloučených lidí v klíčových oblastech, např. v prevenci před využitím služeb podvodníků se spotřebitelskými úvěry či nejrůznějšími „výhodnými“ nabídkami²⁴.

Není pochyb o tom, že k otázce vyloučení se jednou obce budou muset „postavit čelem“, neboť s přibývajícím množstvím obyvatel těchto lokalit se budou vršit další a další problémy a bude růst i tlak veřejnosti. Voliči však budou jistě nelibě reflektovat fakt, že prostředky určené na rozvoj „jejich“ obce budou vynakládány na řešení problému „jiných“. Nemalou roli tak sehraje i osobní odvaha politiků a jejich schopnost vysvětlit problematiku způsobem přijatelným pro voliče a obhájit i nepopulární kroky, které se s tím budou pojit. Skutečné řešení problému sociálně vyloučených lidí je tedy stále otevřené.

---

²³ Příkladem návrhů na spolupráci je materiál M. Kudlové. MPSV, 2003.

²⁴ Např. za pomoci méně sofistikovaných verzí informačních materiálů, jako je Dupal, L., Schlossberger, O., Toman, P., 2005.

SEZNAM LITERATURY

Monografické publikace

- BAUMAN, Z.: *Úvahy o postmoderní době*. Praha, Slon, 1995.
- KELLER, J.: *Abeceda prosperity*. Brno, Doplněk, 1997.
- KELLER, J.: *12 omylů sociologie*. Praha, Slon, 1997.
- NÁDVORNÍK, O., CHÁRA, P. a kol.: *Bohouš a Dáša proti chudobě. Člověk v tísní*, Praha, 2006.
- TOMEŠ, I.: *Sociální politika – teorie a mezinárodní zkušenost*. Socioklub, Praha, 2001. Kapitoly 13 a 14, s.152-159.

Sborníky

- ANTALOVÁ, I., KUHNŮVÁ, D. (ed.): *Kaj džas*. Nadácia Milana Šimečku, Bratislava, 2001.
- BUDILOVÁ, L., HIRT, T. (ed.): *Policista v multikulturním prostředí. Informační manuál Policie ČR*. MV ČR a Člověk v tísní, Praha, 2005
- JAKOUBEK, M., HIRT, T. (ed.): *Romové: kulturologické etudy*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., Plzeň, 2004.
- Kol.: *Úvod do terénní sociální práce*. Drom, Brno, 2002.
- SCHEFFEL, D., MUŠINKA, A. (ed.): *Rómska marginalita*. CAV, Prešov, 2004.
- VAŠEČKA, M. (ed.): *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava, 2002.
- VÍŠEK, P. (ed.): *Romové, bydlení, soužití*. Socioklub, Praha, 2000.
- VÍŠEK, P. (ed.): *Romové ve městě*. Socioklub, Praha, 2002.

Zprávy

- Balabánová, H.: *Aby se romské enklávy v Moravskoslezském kraji nestaly ghety*. Ostrava, 2003.
- Jiránek, R.: *Lichva v romské komunitě*. MV ČR, Odbor prevence kriminality, Praha, 2002.

Kudlová, M.: *Možnosti spolupráce příslušných obecních úřadů, poskytujících dávky sociální péče a Policie České republiky na prevenci a odstraňování následků lichvy*. MPSV, Praha, 2003.

Mazel, M., Kerbic, J.: *Projekt asistent policie pro spolupráci Policie ČR s romskou komunitou v Chebu*. MV ČR, Praha, Policie ČR, OŘ Cheb, 2003.

Šaroch, V., Bouřa, V.: *Pilotní projekt Společný svět*. Policie ČR správa Severomoravského kraje, Ostrava, 2004.

Šaroch, V.: *Policie a práce v sociálně vyloučených komunitách v rámci PČR správy S Sm kraje*. Příloha č. 4. Policie ČR správa Severomoravského kraje, Ostrava, 2006.

Uhrek, Z. a kol.: *Půjčování peněz v romských komunitách: problematika úvěrů poskytovaných právníky osobami sociálně slabým klientům s příjmem blízkým se životnímu minimu*. EÚ AV ČR, Praha, 2004.

Vaculík, P.: *Koncepce rozvoje romských komunit v Karlovarském kraji*. KÚKK, Karlovy Vary, 2002. Aktual. 2004.

Vishwanathan, K. a kol.: *Pilotní projekt proti lichvě. Závěrečná zpráva*. (o.s. Vzájemné soužití, Ostrava, 2004.)

Analýza důvodů vedoucích příslušníky romské komunity k emigraci z ČR. MV ČR, Odbor bezpečnostní politiky, Praha, 2002.

Mikrofinance a snižování chudoby. Nouzový sociální fond. UNHCR, Socioklub, Praha, 2002.

Národní strategie pro práci Policie ČR ve vztahu k národnostním a etnickým menšinám. MV ČR, Odbor bezpečnostní politiky, Praha, 2002.

Výzkum kriminality v sociálně vyloučených lokalitách na Sokolovsku, Mostecku a v Ústí nad Labem a okolí. Informace o výstupech z výzkumu. Příloha č.3. MV ČR, Odbor bezpečnostní politiky, Praha, 2006.

Zpráva o situaci romské komunity v ČR (tzv. Bratinkova zpráva). Úřad vlády ČR, Praha, 1997.

Zpráva o stavu romských komunit v ČR 2004. Úřad vlády ČR, Praha, 2004.

Zpráva o výsledcích činnosti pracovního týmu pro potírání lichvy v sociálně vyloučených romských komunitách. MV ČR, Praha, 2004.

Časopisy

Sociální práce, č. 4., roč. 2003. ASVSP, Brno, 2003.

Články

BALOUN, V.: *Lichva (ekonomická problematika stanovení výše úroků)*. In Kriminallistika – čtvrtletník pro kriminallistickou teorii a praxi, č.4, ročník 25. MV ČR, Praha, 2002.

BRABEC, J.: *Česká města: Není kam jít*. In EURO, 11.7.2005. www.ceskaghetta.cz

KYŠA, L.: *Jak zbohatnout na Romech*. In Právo, 29.10.2005. www.ceskaghetta.cz

NĚMEČEK, R.: *Je lichva opravdu zločin?* 7.2.2002. www.mesec.cz

NĚMEČEK, T.: *Mezi zastavárnou a spořitelnou*. In Respekt, č.20., roč. X. 10.-16.5.1999.

PISKÁČEK, V.: *Zaplatte, máte na to*. In EURO, č. 35, 29.8.2005.

POKORNÝ, M.: *Češi se dluhů nebojí*. In Respekt, č.3., roč. XVII. 16.-22.1.2006.

ŘEZNÍČEK, M.: *Lichva mezi Romy*. 30.10.2001. www.bbc.co.uk

SMRČKA, I.: *Statisícům lidí hrozí bankrot*. 3.1.2006.

SVOBODA, J., VAVROŇ, J.: *Češi budou po Vánocích dlužit 415 miliard korun*. In Právo, 20.12.2005.

ŠIMÁČEK, M.: *Kdo umírá v boji o byt*. In Romano vodi, č. 4-5, 2005.

Provident Financial s.r.o.: *inzerční příloha* (Provident Financial, s.r.o., In Respekt, č. 49, roč. XVI., 2005)

Slovníky

Kol.: *Velký sociologický slovník*. Karolinum, Praha, 1996.

Kol.: *Akademický slovník cizích slov*. Academia, Praha, 1998.

TV dokument

Kol.: *Za zdí*. Díl o lichvě. ČT, Praha, 2005. www.zazdi.cz

Zákony

Zákon č. 2/2003 Sb. o obcích (obecní zřízení). www.zakonycr.cz

Zákon č. 525/2004 Sb. o ochraně osobních údajů. www.zakonycr.cz

Různé

Dokumenty NNO.

Dupal, L., Schlossberger, O., Toman, P.: *Podepsat můžeš, přečíst musíš!*

Sdružení českých spotřebitelů, Praha, 2005

Dáme jim šanci? Informační materiál Sdružení pro probaci a mediaci v justici

(SPJ). SPJ, Praha, 200?

Občasník. Informační bulletin pro národnostní a etnické menšiny. č. 1, 2. Policie

ČR, Ostrava, 2005.

Terénní programy v lokalitách ohrožených sociálním vyloučením. Informační

materiál společnosti Člověk v tísni. Člověk v tísni, Praha, 2004.

Informační brožura o „půjčkách poskytovaných a splácených v domácnosti

zákazníka“. Provident Financial, s.r.o., 2003.

SEZNAM ZKRATEK

MPSV – Ministerstvo práce a sociálních věcí

MV – Ministerstvo vnitra

NNO – nevládní nezisková organizace

OPP – obecně prospěšné práce

PČR – Policie České republiky

PMS – Probační a mediační služba České republiky